

ELENA KLÁTIKOVÁ

Kyberfenomén a ilúzie Matrixu

The presented study poses a question of whether „cyberphenomenon“ or the emergence of global electronic network as a product of human ambition to control complex processes truly creates „a consensual hallucination experienced daily by billions of legitimate operators“ as described by W.Gibson in his novel *Neuromancer*, or whether, on the contrary, it helps to unravel the illusions of Matrix we call reality.

It is subdivided into several sections, which attempt to unmask the false and self-complacent beliefs we hold regarding media, technology, culture, communication and dialogue, social norms, environment, evolution, family and identity. Further, it challenges the benefits of quantification and probes into the validity of Maslow's hierarchy of needs. It also focuses on the criticism of current obsession with youth and technology and the “white male” perspective on the development of society resulting in a paradigm shift from “pain” to “pleasure” and behaviour patterns typical of the adolescent developmental stage. (In this respect the study strongly supports Innis' media bias theory and McLuhan's perspective on it.)

The new paradigm shift brings several serious implications, especially the ignorance of aging and death and the resulting treatment of those terminally ill as a burden to society thereby depriving them of human dignity in the most serious crisis of their lives.

In the conclusion it offers an anthropological perspective as a means of pushing both individual and society out of the “attractor basin” of their long-held cultural stereotypes and as a potential route to genuine dialogue.

Key words: Cyberphenomenon, media bias, “white male” culture, emergence, complexity, coca-colonialism, neoteny, technophilia, acceleration, Maslow's hierarchy of needs, triune brain, anthropological perspective

Úvod

Predpona „kyber“ je v moderných jazykoch pomerne nová – hoci v novodobých dejinách sa po prvýkrát objavila v r. 1834, etablovala sa až v r. 1948, po tom, čo N. Wiener vydal jednu z najvplyvnejších kníh 20. storočia „Kybernetika alebo riadenie a komunikácia v živých organizmoch a strojoch“. Kybernetika ako interdisciplinárna veda sa stala základom viacerých vedných odborov.

Zhruba o polstoročie neskôr W. Gibson v románe *Neuromancer* po prvýkrát použil výraz „kyberpriestor“ (cyberspace), opisujúc ho ako „konsenzuálnu halucináciu denne zažívanú legálnymi používateľmi v každej krajine...“ To, čo však ešte začiatkom 80. rokov mohlo väčšine moderného sveta pripadať ako výjav zo vzdialenej budúcnosti, sa už asi o desaťročie stalo každodennou realitou. McLuhanov pojem globálnej dediny signalizuje, že náš neustále sa virtuali-

zujúci sociálny priestor sa radikálne mení a s ním aj obsah pojmu „vzdialený“ – už nie v zmysle dosaziteľnosti, ale v zmysle známosti a dôležitosti¹.

Skúsme sa teraz zamyslieť, či naozaj ide len o „kolektívnu halucináciu“, alebo či nám naopak globálna komunikačno-informačná sieť nepomáha odhaľovať iluzórnosť nášho sveta, ktorý považujeme za reálny.

Kyberfenomén (chápaný ako súhrn všetkých prejavov vyvolaných, podmienených či ovplyvnených počítačovou technikou a jej možnosťami, ktorej vytvorenie predchádzala vôľa človeka riadiť a ovládať neživé i živé procesy) je jav, ktorý je ešte príliš mladý na to, aby sme o ňom už teraz dokázali vysloviť triezve závery neskreslené krajnými emóciami. Jediné, z čoho dnes môžeme naisto vychádzať je fakt, že súbor faktorov, spolupôsobiacich pri vzniku tohto javu a predurčujúcich jeho potenciál i hodnotovú orientáciu, spätne ovplyvnia základnú bio-psycho-sociálno-duchovnú jednotku sveta, ktorý ho splodil a jeho interakcie s inými takýmito jednotkami².

Ilúzia neutrality mediálnej techniky

Keď verejnosť volá po neutralite médií, takmer automaticky tým predpokladá neutralitu symbolických obsahov sprostredkovaných médiami; Internet – svojou interaktívnou zložkou – bol takmer od svojho začiatku v 60. rokoch pionierom v naplňaní tejto požiadavky.

Historicky podmienená *axióma* nehierarchizovaného usporiadania Internetu spôsobila, že v súčasnosti prakticky neexistuje formálna autorita, ktorá by riadila či „vlastnila“ túto globálnu počítačovú supersieť a základnou hodnotou pre jej používateľov je právo slobodne vyjadriť svoj názor pred širokým, sociálne i kultúrne heterogénnym publikom. Táto okolnosť je v dejinách médií novým javom. Náboženské, vzdelávacie a mediálne inštitúcie, ktoré za stáročia svojej existencie postupne získali akumuláciu informačných a komunikačných prostriedkov tzv. symbolickú moc, teda „schopnosť zasaahovať prostriedkami produkcie a prenosu symbolických odkazov do vývoja udalostí, ovplyvňovať konanie ostatných, a dokonca vytvárať udalosti“³), vždy presadzovali túto moc tvrdou cenzúrou (napríklad cirkevný Index librorum prohibitorum z r 1559, ktorý sa neustále dopĺňal, fakticky ostal v platnosti takmer štyristo rokov), alebo aspoň vyberaním daní či iných poplatkov na udržanie kontroly nad dobovými médiami. Sloboda tlače (treba však spresniť, že ide len o slobodu vydávania rôznych tlačovín, ktorá je tiež do istej miery regulovaná mocenskými nástrojmi) sa stala súčasťou ústavných poriadkov západoeurópskych štátov až koncom 19. storočia.⁴

Internet ako najnovšie informačné a komunikačné médium (zatiaľ?) ostáva vo verejných rukách – takzvaný „mravnostný zákon“ (Decency Act), prijatý Kongresom USA v r. 1996 na reguláciu obsahu správ šíriacich sa internetom, vyvolal okamžitý odpor zo strany laickej i odbornej verejnosti, a tak bol už o rok neskôr Najvyšším súdom USA zrušený ako protiústavný.

¹ http://colorado.edu/communication/meta_discourses/theory/models.htm

² a) Dovoľujeme si upozorniť, že aj tam, kde sa explicitne píše o jednotlivcovi, máme zároveň na mysli pohyby, tendencie, či prejavy spoločenských skupín. Prosíme čitateľa o rovnakú optiku.

b) Hoci je usporiadanie tohto textu tradične lineárne, jeho plastickejšíemu vnímaniu prospeje, ak sa všetky témy a podkapitoly budú vnímať ako vzájomne previazané.

³ Thompson, J.B.M: *Médiá a modernita*. Praha : Univerzita Karlova 2004, s. 20.

⁴ *Ibid.*, s. 51.

Informatizácia spoločnosti napriek všeobecnému presvedčeniu o potenciálnej užitočnosti globálnej počítačovej siete nepostupuje hladko; napokon, každý nový technický vynález vyvoláva ambivalentné reakcie, rozdeľujúc spoločnosť na dva výrazné bloky technooptimistov a technoskeptikov. Prieskum, ktorý v r. 1963 vykonal sociológ Robert Lee⁵, poukázal na takmer až defikáciu výpočtovej techniky; táto ilúzia do istej miery stále pretrváva. Čiastočne ide o akýsi neoluddistický strach z automatizácie. Navyše, odporcovia elektronizácie verejného a súkromného života varujú, že na jednej strane tým vzniká nová forma diskriminácie, tzv. digitálna priepasť (digital divide), ktorá vytvára novú vrstvu negramotných – projekty zacielené na hendikepované spoločenské skupiny (staršia populácia, nezamestnaní) a rozvojové krajiny (projekt *One laptop per child*), ktoré sa snažia zmenšiť túto priepasť, zatiaľ nemožno označiť za jednoznačne úspešné; na druhej strane sa digitalizáciou informácií zároveň zjednodušuje prístup k citlivým osobným údajom, ktoré sú ľahko zneužitelné, pričom zďaleka nielen na kriminálnu činnosť (napríklad informácia o zdravotnom stave potenciálneho kandidáta či jeho sexuálnej orientácii môže rozhodnúť o jeho neprijatí do zamestnania), monitorovanie názorov a preferencií a navštívených webstránok či realizovaných elektronických transakcií sa zasa zneužíva na cieľnú manipuláciu zákazníka (tzv. behavioral marketing), nehovoriac už o jednej z najnebezpečnejších foriem sociálneho inžinierstva – takzvanom phishingu, teda snahy o podvodné vylákание citlivých informácií od používateľov siete (mena, hesla a čísla účtu v banke) a rôznych formách závislosti.

Snahu o triezvy pohľad na internet preukázala skupina tzv. technorealiztov. Tí v r. 1998 zostavili svoj manifest obsahujúci osem princípov; z hľadiska našich cieľov je najzaujímavejší prvý princíp, hlásajúci, že technika nie je neutrálna.

Základným omylom našej doby je predstava, že technika predstavuje neživý objekt, ktorý neprednostňuje či nepodporuje žiaden spôsob správania na úkor iného. Podľa mediálneho teoretika Harolda Innisa však už samotná fyzická podoba rôznych médií má štrukturujúcu moc, ktorá prináša úmyselné i neúmyselné spoločenské, politické a ekonomické tendencie a ovplyvňuje hodnotovú orientáciu v danej dobe; má teda väčší účinok než symbolický obsah, ktorý je nimi sprostredkovaný. Vplyv formálnych vlastností komunikačného média (váha, trvácnosť, ľahkosť použitia atď.) Innis nazýva komunikačnou predispozíciou, sklonom (communications bias). Rozdielne komunikačné kanály fixujú naše vnímanie a organizujú naše skúsenosti osobitým spôsobom. Ak je dané médium v spoločnosti dostatočne rozšírené, predurčuje formy poznania, štruktúru vnímania, isté sensorické a mentálne naladenie na absorbovanie skutočnosti, a tým mení spoločenský pohľad na svet. (Pre upresnenie: túto teóriu uverejnil Innis v r. 1951). McLuhan sa s Innisom rozchádza v pohľade na funkciu médií – kým pre Innisa plnia médiá hlavnú funkciu v boji o moc, podľa McLuhana je ich pravou funkciou ovplyvňovanie našich zmyslov a výsledkom ich pôsobenia je „zmena nášho sensorického života“⁶.

Na základe vzťahu medzi daným typom média a rozmerom času a priestoru delí Innis médiá na tie, ktoré premošťujú čas (time-binding) ako sochy, nástenné maľby, chrámy a tie, čo premošťujú priestor (space-binding) ako rozhlas, telefón, tlač. Ak v spoločnosti prevládajú médiá, šíriace správy časom, spoločenské inštitúcie sa zameriavajú na históriu, tradíciu, rituály, hierarchiu, zachovávanie minulosti, posvätnosť, úctu k autoritám a zavrňovanie nového, a ak prevládajú médiá, šíriace správy priestorom, prevládajú inštitúcie, zameriavajúce sa na expanziu,

⁵ Lee, Robert S.: The Computer's Public Image in: *Datamation*, zv. 12/1966, s. 33 – 39.

⁶ McLuhan, E., Zingrone, F.: *Člověk, média a elektronická kultura; reprezentativný výber z diela M. McLuhana*. Brno: Jota, 2008, s. 9.

presadzujúce svetskú moc, kultúra sa orientuje na prítomnosť, techniku a rozvoj a podporujú sa tendencie ako materializmus, utilitarizmus a rýchlosť (generácia vecí na jedno použitie – E. K.). McLuhan k tomu dodáva, že osobitosť médií zväzujúcich priestor spočíva v tom, že expanzia sa neprejavuje ani tak vo fyzickom zmysle ako skôr v zmysle expanzie myšlienok – rozmyšľáme v globálnom meradle, a spolu s Thompsonom optimisticky tvrdí, že začíname cítiť zodpovednosť za celú planétu⁷. Prevláda decentralizácia a zároveň vzrastá previazanosť ľudí, myšlienok, lokalít. Horizontálna expanzia však vytvára veľké rozdiely medzi minulosťou a prítomnosťou a zväčšuje generačné rozdiely, nie v zmysle veku, ale kultúry.

Innis zdôrazňuje potrebu vyváženej rôznych médií pre zdravú existenciu spoločnosti a varuje pred krízou západnej civilizácie, ktorá je spôsobená narušením tejto rovnováhy v dôsledku uprednostňovania médií premostujúcich priestor, potláčajúcich hodnoty kontinuity a trvácnosti. (Do opačného extrému zasa vládnucci islamskí fundamentalisti tlačia krajiny arabského sveta, ako aj arabské komunity v západných krajinách, posilňujú divergentné tendencie v globálnom meradle a znemožňujú medzikultúrny dialóg.)

O spoločenskom rozsahu a dosahu implikácií Innisových tvrdení v západnej spoločnosti sa ľahko presvedčíme, keď sa pozrieme, ako dnes spoločnosť odmeňuje historikov a ako technikov. Zdalo by sa, že rozmach internetu a mobilných komunikačných zariadení túto nerovnováhu ešte posilňuje, no množstvo webových stránok s klasickou hudbou, či sprístupňujúcich majstrovské diela výtvarného umenia, alebo projekt Gutenberg sprostredkujúci literárne skvosty minulosti a vznik elektronických kníh, svedčia skôr o akomsi úsilí o vyváženosť.

Ako sme už naznačili, tradičné informačné kanály ako tlač a rozhlas, ku ktorým sa neskôr pridala televízia, prakticky už od svojho vzniku účinne fungovali najmä ako nástroje indoktrinácie, štandardizujúce normy a postoje tzv. civilizovaného sveta, vysielajúce subjektívizované informácie, bez možnosti interakcie a korekcie, bez spätnej väzby. V knihe *Culture Is Our Business* McLuhan píše: „Jefferson v r. 1807 (! – E. K.) poznamenal: ‘Dnes sa nedá veriť ničomu, čo je v novinách. Sama pravda sa stáva podozrivou, pretože ju vtiahli do tohto znečisteného prostriedku’⁸. Inde zasa uvádza, že S. Mallarmé si včas uvedomil, že z hľadiska komunikácie „nemá moderná tlač racionálnu, ale magickú formu. Vlastná technická forma tlače sa ukázala oveľa účinnejšia (kurzíva M. L.) než všetky dôvody šírenia informácií“⁹. (Presun dôrazu na túto zložku najmä televízneho spravodajstva našiel odraz v pojme infotainment.)

Hoci J. Thompson opakovane zdôrazňuje, že prijímateľ mediovanej informácie (z rozhlasu či televízie) nie je jej pasívnym konzumentom¹⁰, nemôžeme s ním celkom súhlasiť.

1. Je overeným faktom, že svietiaci obrazovka má na živé organizmy mierne hypnotický účinok – pri sledovaní televízneho vysielania vedomá pozornosť často vypína, zatiaľ čo podvedomá časť mysle prijíma informácie bez kritického hodnotenia; aj McLuhan vtipne varuje, že pri dlhodobom sledovaní televízie vzniká mentálny stav, ktorý „prevracia evolučnú ostražitosť, vďaka ktorej sme ešte nevyhynuli“¹¹.
2. Pri prijímaní vizuálnej informácie do veľkej miery funguje ilúzia WYSIWYG (what you see is what you get).

⁷ Ibid., pozri tiež Thompson, J.B.M: *Médiá a modernita*. Praha: Univerzita Karlova 2004.

⁸ Ibid., s. 50.

⁹ Ibid., s. 72 – 73, 79 – 80.

¹⁰ Thompson, s. 37.

¹¹ McLuhan, E., Zingrone, F., s. 13.

3. Medzi divákom a postavami na obrazovke dochádza k tzv. parasociálnemu kontaktu¹², divák je vtiahnutý do deja, teda nemá odstup.
4. Pomerný priestor venovaný určitým udalostiam akoby implicitne naznačoval ich dôležitosť; nezodpovedá však proporcii a významu udalostí v reálnom svete. Steve Chandler v jednej zo svojich kníh uvádza, že v období, keď pracoval pre istý denník, zažil, akou panikou trpelo oddelenie domáceho spravodajstva, keď v daný deň nedošlo k žiadnym vraždám; jeho kolegovia sa údajne prehŕňali krátkymi správami, len aby našli aspoň hrôzostrašnú správu z iného štátu, ktorá by zachránila titulnú stranu novín. Cieľom je rozkolísať emocionálnu hladinu čitateľov/poslucháčov/divákov, ktorí sú potom vďačným sústom pre inzerentov.¹³
5. Divák nemôže zareagovať na udalosti, ktorým sa neušla mediálna pozornosť (novodobá, tichá forma cenzúry) – informácie sa filtrujú, spracúvajú, až deformujú.
6. Používaním tzv. politicky korektného jazyka (eufemizmov) sa skresľuje závažnosť opisovanej situácie (friendly fire – „priateľská strelba“; rozumej: strelba do vlastných radov, či „zoštlhľovanie“ – rozumej: prepúšťanie), ba dokonca dochádza k dramatickému a veľavravnému sémantickému posunu v interpretácii pojmu „value“ od pôvodného významu „hodnota“ (so základným etickým rozmerom) k významu „cena“, teda tieto dve interpretácie sa akoby stotožňovali!) Nie je teda náhoda, že Marshall McLuhan ponechal názov svojej knihy v podobe „The Medium is the Massage“, hoci pôvodne išlo o typografickú chybu.

Málokto – vrátane mediálnych analytikov, ktorí venujú dosť pozornosti vplyvu rozhlasu a televízie – si zatiaľ uvedomuje výraznú asymetriu mediálneho pôsobenia veľkoplošných reklám. Kým o voľbe rozhlasového či televízneho programu väčšinou rozhodujeme sami, voči agresívnej presile billboardov, ktoré sa predháňajú vo farebnosti a údernosti sprostredkovaných obsahov a pôsobia na iracionálnu časť nášho mozgu, sme bezmocní. Ešte začiatkom 60. rokov Marshall McLuhan opísal transformačný účinok novodobých médií, ktoré reorganizujú vnemový aparát tým, že aktivujú evolučne staršie vrstvy mozgu, oslovujú skôr pocity než myslenie, teda pôsobia na oveľa primitívnejšej úrovni než reč¹⁴. Táto charakteristika vo zvýšenej miere platí práve o veľkoplošných reklamách. A vôbec, je až zarážajúce, ako sa človek v čoraz väčšej miere obklopuje svojimi vlastnými produktmi (ktoré sú - pri všetkej úcte k ich zložitosti - iba neúspešnou napodobeninou dokonalého Diela), stávajúc sa ich konzumentom. Nečudo potom, že v takomto zužujúcom a splošťujúcom sa priestore už niet miesta pre duchovný zážitok z toho, čo človeka presahuje. (K psychologickému vplyvu tohto trendu sa vrátíme neskôr). Pokračujúc v duchu Innisa, čím väčšia je miera zásahu ľudskej ruky pri vytváraní daného média, tým má symbolický obsah ním sprostredkovaný menšiu trvácnosť.

Pokiaľ teda ide o mieru asymetrie médií sprostredkujúcich symbolické obsahy, počítačová sieť (resp. určité jej funkcie), vytvárajúca priestor pre rýchlu spätnú väzbu a kritické reakcie, je výsledkom snahy o nápravu tejto jednosmernosti. Dôkazom sú, napríklad, diskusné fóra, kde si účastníci vymieňajú názory a konkrétne skúsenosti s určitými výrobkami či službami, vytvárajúc protiváhu reklame, ktorá sofistickým spôsobom „spracúva“ podvedomie zákazníka; tzv.

¹² tento pojem zaviedli Donald Horton and Richard Wohl v r. 1956 na označenie iluzórneho kontaktu, asymetrického vzťahu medzi celebritami a ich fanúšikmi, v ktorom strana pozorujúca je podrobne informovaná o strane pozorovanej, pričom sama ostáva v anonymite; do takéhoto „kontaktu“ často vstupujú jednotlivci, ktorí trpia pocitom osamelosti či prílišnej hanblivosti

¹³ Chandler, S.: Sto spôsobů jak se motivovat. Bratislava: Eugenika 2009, s. 42 a nasl.

¹⁴ I McLuhan, E., Zingrone, F., s. 8.

„user generated content“ je zasa ďalším prejavom „tlaku zdola“, vyvažujúceho správy vysielané oficiálnymi médiami; mnohí bloggeri nielenže vtípne glosujú rozličné udalosti, ktoré hýbu ich makro- a mikrosvetom, ale svojimi virtuálnymi produktmi ich aj priamo ovplyvňujú. Aj vďaka internetu má človek prístup k filmovým dielam, ktoré mu mainstreamové médiá, ovládané strachom z výsledkov peplemetrov, nemôžu ponúknuť.

Ilúzia všemocnosti kvantifikácie a zvládnuteľnosti zložitosti

V dôsledku postupnej ekonomickej a sociálnej emancipácie, zdokonaľovania výrobných nástrojov, ako aj rozšírenia sféry služieb v postindustriálnej spoločnosti, pracovisko stratilo podobu výrobnjej linky, kde každý prvok bol jednoznačne funkčne previazaný s iným prvkom s predvídateľnými reakciami. Vzťah človek-stroj bol postupne do veľkej miery nahrádzaný vzťahom človek-človek; zložitost' nástrojov a výrobných technológií si vyžiadala čoraz viac koordinácie a kooperácie (dokonca aj fyzická práca vďaka čoraz zložitejšej technike predpokladá značné teoretické znalosti; návody na obsluhu prístrojov neraz tvoria celé knihy). Tento trend, „naštartovaný“ priemyselnými revolúciami v Európe, začal v 20. storočí naberať čoraz rýchlejšie tempo.

Vo svojej globálnej teórii ľudstva Ernest Gellner uvádza niekoľko znakov, ktoré podľa neho charakterizujú industriálnu spoločnosť:

- Je založená na rozvoji ekonomiky a vedy a keďže hospodársky rast je rýchlejší než rast obyvateľstva, už nemá malthusovský charakter, ako predošlá, agrárna spoločnosť. Ekonomický rast je spojený s rastom spoločenskej mobility.
- Rýchly technický pokrok spôsobuje rýchle zmeny v štruktúre profesií.
- Prevažuje sémantický charakter práce, ktorá predpokladá relatívne dlhé obdobie prípravy a učenia.

Podľa Gellnera je industriálna spoločnosť racionálnym, vedecky chladným, neosobným, odcudzeným, anomickým svetom. Otvorenosť súčasnej spoločnosti je na úkor spoločenskej a mravnej súdržnosti a stálosti. Všetky spomínané znaky a trendy sa v postindustriálnej spoločnosti ešte viac zvyrazňujú.

Vďaka technickému pokroku sa okolitý svet zdal byť čoraz ovládateľnejším (pričom človek s ním začal prichádzať do styku iba nepriamo – prostredníctvom jeho slovných či obrazových reprezentácií); vec sa z nástroja na prežitie zmenila na symbol postavenia a moci, zatiaľ čo neustále sa zdokonaľujúca technika prebudila v človeku ilúziu nielen o *schopnosti*, ale aj o *práve* ovládnuť aj svet prírody.

Technokratická spoločnosť sa riadi tromi axiómami vývoja:

1. Technika je à priori dobrá,
2. jediný možný vývoj je cez rozvoj techniky,
3. tento vývoj je zákonitý a nemáme nad ním moc.

Dôsledky technologického determinizmu a uplatňovania „tunelového“, lineárneho videnia, spôsobené drvivou prevahou tzv. *white male perspective* (perspektívy „bieleho muža“), ktorá sa často zjednodušene stotožňuje s europocentrizmom, spôsobujú, že v akomsi technofilskom zanietení sa prípadné vedľajšie účinky nových vynálezov ignorujú.

Nepochybne, rozvoj ekonomických a prírodných vied a najmä výpočtovej techniky, ktoré sa pohybujú v exaktných kategóriách a nevyhnutnosť plánovania, vychádzajúceho z hodnotenia uplynulých ekonomických cyklov, vyvoláva potrebu kvantifikácie a snahu o zvedenie neve-

domého. Ilúzia kvantifikácie však nebezpečne vedie k redukcionizmu – akokoľvek sa snažíme obsiahnuť zložitosť, nie všetky javy je možné kvantifikovať. Honba za ekonomickým ziskom spôsobila zvýšenie hodnoty znalostí ako určujúceho faktoru konkurencieschopnosti. Základným problémom v tejto súvislosti však stále ostáva práve problém identifikácie a kvantifikovateľnosti znalostného kapitálu, nezvedomených schopností, vedomostí a zručností. Priorita ekonomického pohľadu je krátkozraká nielen z pohľadu potreby trvalej udržateľnosti života. Napríklad, je nezmyselné, aby sa hodnota lesa merala (len) množstvom vytvárenej drevnej suroviny či počtom turistov a hodnota vzdelávacej (!) inštitúcie (len) množstvom vedeckých publikácií alebo počtom absolventov doktorandského štúdia, nehovoriac už o pochybných hodnotách výsledkov spomínaných peplemetrov, ktoré nič nehovoria o kvalite vysielaného programu – iba ak by platila nepriama úmera. (V štúdiu „American Advertising“ M. McLuhan píše, že americký „výskum trhu“ má silný (...) sklon k sociálnemu inžinierstvu¹⁵. Opisuje tzv. Hopkinsov systém telehlasovania vyvinutý v r. 1946, ktorý sa používal na predbežné hodnotenie nových filmov. Ešte nezostrihaný film sa premieta pred starostlivo vybraným publikom zloženým z členov A. R. I. (Spoločnosti pre výskum publika), ktorí majú v rukách prístroj s ciferníkom; pootočením ciferníka reagujú na jednotlivé scény celou škálou reakcií od „páči sa mi“ až po „obrovská nuda“. Tieto reakcie sa potom centrálne vyhodnotia v podobe krivky naznačujúcej, čo treba z filmu vystrihnúť. A.R.I. na základe výsledku následne odporúča vyčleniť na reklamu daného filmu prostriedky úmerné jeho úspešnosti pri predvážačke.¹⁶)

V dôsledku technokratického prístupu je celá spoločnosť vnímaná deterministicky – ako výrobná linka, ktorej produktom je komodita vymeniteľná za peniaze. Za zdanlivo ušľachtilou myšlienkou team-buildingu sa neskrýva nezištná náklonnosť zamestnávateľa voči svojim zamestnancom a úprimný záujem o ich komfort, ale utilitaristický cieľ čo najrýchlejšie vytvoriť „komunitu“ a prebudiť v zamestnancoch pocit spolupatričnosti, aby takto stmelený kolektív podal maximálny pracovný výkon. (Tu nám prichádza vhod citát McLuhana, ktorý píše: „jazyk tzv. služby ľudstvu má korene v ... myšlienke Adama Smitha – všeobecné blaho prostredníctvom osobnej chamtivosti“¹⁷.)

Súčasný ľudstvo sa ocitá v absurdnej situácii, ktorá však nemôže trvať dlho: človek nezvláda zložitosť, a tak prenecháva kontrolu (nedokonalým) strojom, ktoré sám vymyslel; púšťa sa do konštrukcie umelej inteligencie, a pritom odmieta prijať inteligenciu Zeme a prírodných systémov. Netušené vedľajšie účinky ľudských vynálezov pritom pravidelne zaplňujú štatistiky úmrtí a ekologických katastrof. Pravdaže, ako upozorňujú viacerí sociálni analytici, väčšina týchto trendov nie je nová, ale až v dnešnej dobe dosahujú nezvládnuteľné rozmery, pričom pozorujeme ich všetky naraz.

Ekologická ilúzia a ilúzia prirodzenosti a jedinečnosti

Hoci od vzniku systémovej vedy uplynulo už vyše pol storočia, jej axiómy o nedeterministickej povahe zložitých systémov a nelineárnych vzťahoch vnútri nich i vo vzťahu s inými systémami sa stále akoby ignorovali. Ľudská spoločnosť, ale aj svet prírody, je emergentný systém,

¹⁵ McLuhan, E., Zingrone, F., s. 20

¹⁶ Ibid., s. 22

¹⁷ Ibid.

ktorého vlastnosti sú zásadne odlišné od sumy vlastností a schopností jej prvkov, a už nepatrný zásah do fungovania takéhoto systému môže mať nedozierne následky (efekt motýľích krídel). Podľa tzv. Paretovho princípu 80/20, ktorý sa postupne začína aplikovať aj na iné než len ekonomické javy, osemdesiat percent následkov pochádza z dvadsaťpercentného podielu príčin.

Ludská spoločnosť akoby zo zotrvačnosti stále vychádza z newtonovskej paradigmy; čoraz hlbšie a detailnejšie poznatky o prírode a jej mechanizmoch v človeku vyvolávajú falošnú predstavu, že onedlho pochopí zákonitosti fungovania prírodných systémov, ba dokonca, že ich dokáže kontrolovať a regulovať lepšie než príroda sama. Ekologické katastrofy posledných rokov však možno pripísať najmä na vrub človeka. Kalamita vo Vysokých Tatrách v novembri 2004 bola do veľkej miery spôsobená neuváženým zásahom do zloženia lesných porastov; víchricou boli najviac postihnuté práve monokultúrne, umelo vysádzané smrekové lesy. Hromadný úhyn včiel v posledných rokoch donútil biológov pátrať po príčinách; španielskym biológom sa podarilo dokázať, že jedným z hlavných dôvodov oslabenia imunitného systému včelích jedincov či celých rodín bola skutočnosť, že sa živilí monokultúrnymi či geneticky modifikovanými rastlinami.

Vo svojom článku „Prestaňme uctievať falošných bohov“ V. Shivová píše: „Myslím si, že naše mýtické hľadanie efektivity je založené výlučne na monokultúrach. Čím viac sa usilujeme vytvárať monokultúry v prírode, tým skôr dokážeme tolerovať už len jednu kultúru v spoločnosti.“¹⁸ Nech sa človek akokoľvek snaží, nie je v jeho silách - ani v spolupráci s výpočtovou technikou – nasimulovať prirodzenosť (do očí bijúca kontradikcia termínov!) a biodiverzitu.

Ďalším trendom s tým súvisiacim je utilitarizmus a inštrumentalita nielen vo vzťahu k prírode či veciam, ktoré človek stvoril, ale aj k vlastnému telu, a to vo veľkom meradle. V práci „Mechanická nevesta“ z r. 1951 McLuhan píše, že pod vplyvom reklamy mladé dievčatá (v silonových pančuchách) myslia na svoje nohy ako „na nástroje moci, ktoré sa naučili používať s'aby súčasť vybavenia potrebného pre dosiahnutie úspechu (...) a reklamné agentúry tento (fetišizujúci – E. K.) prístup v rôznej miere rozšírili na všetky ďalšie časti ženskej anatómie“¹⁹. Autor poukazuje na to, že reklamy na dámsku bielizeň a kozmetiku povzbudzujú odlúčenie pocitov od tela a samotné telo mechanicky kúsujú na jednotlivé „náhradné súčiastky“.

Pod vplyvom reklamy žena vníma sama seba skôr ako dokonalý, *standardizovaný objekt* než ako živú, citiacu bytosť, ktorá je súčasťou prírody. (Tak isto, aj keď v trochu zmenšenej miere, účinkuje reklama aj na mužský svet.) Radosť z dobrodružstva objavovania jedinečnosti iného človeka je do veľkej miery frustrovaná ešte v začiatkoch rýchlym zistením, že všetci sú (zdanlivo?) uniformovaní, a tak nemá zmysel pátrať hlbšie.

Podľa McLuhana, prototypom človeka ako zložitého mechanizmu je postava „lovca ľudí“ Sherlocka Holmesa. Citujúc poviedku „Škandál v Čechách“ od A. C. Doylea, píše: „Sherlock Holmes je (...) najdokonalejším mysliacim a pozorovacím strojom, aký svet kedy poznal (...) O nežnejších citoch nikdy nehovorí, iba ak s pohrdaním a úšľabkom (...) Piesok v jemnom prístroji by nemohol spôsobiť väčšiu škodu než prudký cit v povahe, ako je jeho.“²⁰ (Profesor Moriarti je však možno ešte lepším príkladom „mechanizácie“ človeka, smrteľnou kombináciou inteligencie a zla, ktorá je, zdá sa, vždy o krôčik vpredu pred svojím prenasledovateľom).

McLuhan sa pýta, či obraz Frankensteinovho, vraždiaceho z pomsty za to, že mu chýba duša, nie je metaforou skutočnosti, že ľudia sa zmenili na stroje a teraz cítia neurčitý hnev preto, že

¹⁸ Shiva, V.: Prestaňme uctievať falošných bohov in: Slovo 49/2000, <http://www.noveslovo.sk/archiv/2001-49/forum2000.asp>

¹⁹ McLuhan, E., Zingrone, F., s. 31.

²⁰ Ibid., s. 37 (Slovenský preklad úryvku z titulu „Dobrodružství Sherlocka Holmese, Brno: Jota, 1997.)

prestali byť plnohodnotnými ľuďmi, ktorí napriek nasýteniu, ba až presýteniu všetkých zmyslov trpia čímisi, čo možno nazvať metafyzickým hladom²¹. (Faustovská metafora by z jeho pohľadu možno bola až príliš očividná).

Ilúzia kultúry

1) Kultúra ako biznis

Aj kultúra (z pohľadu semiotiky predstavujúca historicky prenášanú sústavu symbolických významov, pomocou ktorých jednotlivci komunikujú, získavajú vedomosti a vytvárajú hodnoty, ako aj systém týchto hodnôt) už niekoľko storočí podlieha takzvanej „demokratizácii“, presnejšie, degradácii jedného zo svojich aspektov; nevzťahuje sa už len na súhrn tých najväčších hodnôt, ktoré vytvorilo pár vybraných predstaviteľov danej spoločnosti, ale zahŕňa celú ľudskú skúsenosť; navyše, produkty masovokomunikačných prostriedkov, ktoré sprofanovali kedysi posvätné pojmy ako krása a estetickosť a ktoré teraz trpia neschopnosťou povzniesť ľudského ducha na vyššiu úroveň, nielenže sa stali majetkom každého, no navyše ovládli svet oveľa rýchlejšie a úspešnejšie než kultúrne produkty predchádzajúceho obdobia. Ako píše McLuhan – analyzujú situáciu v USA - ľudia od reklamy „ponúkajú (...) veľký svet symbolov (...) a vzorcov správania, ktoré môžu byť osudovým rozkladným činiteľom základných tradícií v Amerike“²². McLuhan ďalej píše, že filmová produkcia Hollywoodu a reklama sú nerozlučne späté. Starostlivo rozpracovaná psychológia reklamy vytvára tlak na najzraniteľnejšiu časť populácie – deti a mládež, ktoré si ešte len hľadajú svoju hodnotovú orientáciu a vzory (a cez ne zasa tlak na peňaženky ich rodičov – jedným z vyše štyridsiatich podprahových trikov, používaných reklamou, je umocňovanie pocitu viny v rodičoch z nedostatočnej starostlivosti o svojich potomkov a následná ponuka rýchlej kompenzácie; tento tlak však rovnako pôsobí na citovo neistú a hodnotovo dezorientovanú dospelú časť populácie – E. K.). Dramaticky vystupňovaná reklama, píše McLuhan, vytvára „životné vzory“ rovnako ako gestá a prejavy filmových hrdinov, zatiaľ čo filmové thrillery a detektívne príbehy predstavujú akúsi náplast, ktorá má zahojiť frustráciu z nemožnosti zasahovať do chodu dejinných udalostí.²³

2) Ignorovanie kultúrneho relativizmu

Kultúra (ktorú súčasná kultúrna antropológia chápe ako určitý systém ideí, hodnôt a správania sa) odráža mieru formatívneho vplyvu prostredia na myslenie a konanie jednotlivca v porovnaní s jeho biologickou výbavou. Na jednej strane teda nepredstavuje hermeticky uzavretý systém (okrem iného aj preto, že sa utvára na pozadí iných systémov), no na druhej strane jej existencia je priamo podmienená istou mierou vnútornej súdržnosti.

Hoci kultúrny relativizmus, kritizujúci delenie spoločnosti na tzv. „primitívne“ a „vyspelé“ kultúry a obhajujúci ich rovnocennosť, existuje už takmer celé storočie²⁴; spoločenská prax

²¹ Ibid., s. 33.

²² Ibid., s. 19.

²³ Ibid., s. 20 – 25.

²⁴ Pojem kultúrneho relativizmu zaviedol americký antropológ F. Boas začiatkom 20. storočia.

i naše individuálne správanie väčšinou vychádza z etnocentrického pohľadu a ignoruje, resp. podceňuje nevyhnutnosť oboznámenia sa s hodnotovými východiskami iných kultúrnych spoločností (iba na základe ich poznania môžeme interpretovať správanie ich predstaviteľov), uznávajúc skôr tzv. princíp kultúrnej evolúcie so zhodnosťou evolučných štádií, ktorá smeruje k jednému bodu.

Na základe výskumu agentúry McKinsey v priemere 14 až 25 percent medzinárodných projektov zlyhá najmä v dôsledku kultúrnej negramotnosti. Toto číslo sa pri dohodách s rozvojovými krajinami zvyšuje až na 70 percent.²⁵ Autori učebnice určenej príslušníkom jednotiek mierového zboru identifikovali najmä nasledujúce kategórie s najväčšími medzikultúrnymi rozdielmi: pojem „ja“ – individualizmus versus kolektivismus; komunikačné štýly – priamy versus nepriamy; neverbálna komunikácia: gestá, zrakový kontakt, výraz tváre, proxemiku a haptiku; pojem času – monochronizmus versus polychronizmus; pojem moci – hierarchia versus demokracia; dôvera a vzťah voči neistote; pojem tabu; hranice priateľstva; vzťahy medzi mužmi a ženami²⁶, ku ktorým možno priradiť ďalšie výrazné znaky kultúry ako oblečenie, mieru zahalenia častí tela a tváre, účesy, rituálne symboly, ktoré sú nepripravenými adresátmi väčšinou interpretované nesprávne a môžu vyvolať kultúrny šok ešte skôr než dôjde k verbálnej komunikácii, zatiaľ čo pre nositeľa týchto znakov môžu predstavovať základné a nespochybniteľné kultúrne hodnoty. Podľa autorov publikácie medzikultúrne zlyhania v každodenných situáciách, tak ako ich zažívajú členovia jednotiek mierového zboru, v nich vyvolávali celé spektrum pocitov od sklamaní, hnevu až po depresiu, beznádej a apatiu.

3) *Coca-kolonializmus*

Obsah tohto termínu sa od svojho vzniku v r. 1950 (keď sa najmä pod tlakom miestnych vi-nohradníkov vo Francúzsku pokúšali zakázať distribúciu Coca Coly) postupne rozšíril a začal sa vzťahovať na proces westernizácie vo všeobecnosti a snahu západu o udržanie kontroly a využívanie cudzích zdrojov. Coca-kolonializmus sa týkal tak komerčných snáh nadnárodných spoločností na západe nanútiť vlastné kultúrne produkty (v širšom i užšom zmysle slova) a západný životný štýl, ako aj zahraničnej politiky západných vlád²⁷. Pri presadzovaní západného spôsobu života však ide o viac. Keď sa vrátíme ku kultúrnym determinantám z predošlej kapitoly, napríklad kultúra našej spoločnosti je tradične skôr polychronická (kladie sa menší dôraz na presnosť, nedodržiavanie termínov nie je zriedkavosťou, dôležitejšie sú medziľudské vzťahy než pracovné úlohy, schôdzky sa začínajú oneskorene, väčšinou trvajú dlhšie, schôdzka je často prerušovaná vybavovaním iných záležitostí), a hoci je monochronizmus pre úspešné efektívne fungovanie ekonomiky a civilizovanej spoločnosti zrejme nevyhnutnosťou, nič to nemení na fakte, že ide o kultúrnu hodnotu, ktorá je implantovaná zvonka. Aj proxemika našej spoločnosti je typická skôr pre kolektivistické kultúry (to, napokon, dokazujú aj výsledky výskumu L. Kolmana; podľa jeho zistení Slovensko – na rozdiel od Česka – skutočne inherentne patrí ku kolektivistickej kultúre²⁸). V súčasnosti je však umelo nahrádzaná proxemikou individualistických kultúr (banky,

²⁵ Klátiková, E.: Multikultúrna výchova – liek na rozumovú a citovú krátkozrakosť? In: Pedagogické rozhľady, 4/2004, Bratislava.

²⁶ Kol: Culture Matters. The Peace Corps Cross-Cultural Workbook. Washington DC: Peace Corps, 1996.

²⁷ Taylor, P.: Cultural imperialism? <http://www.britishcouncil.org/history-why-cultural-imperialism.htm>

²⁸ Kašparová, K. – Škapa, R.: Sociální zodpovědnost ve výročních zprávách českých a slovenských podniků, <http://sema->

lekárne, úrady), ktorá môže – i keď nemusí – v jednotlivcovi stimulovať pocity jeho patologickej výnimočnosti. Čína ako príklad krajiny s prevládajúcou kolektivistickou kultúrou sa pod vplyvom importu cudzorodého kultúrneho fenoménu – auta, ktorý so sebou nesie obrovské množstvo implikácií, dramaticky mení; nečudo, že tento silný nástroj individualizácie nazval istý britský reportér „inštitúciou“. Analogicky by sa dalo pokračovať aj ďalšími premennými, vďaka ktorým pokus o dialóg zjednodušene označovaný ako „východ-západ“ opakovane zlyháva.

Ilúzia dialógu a účinnosti komunikácie

Je neodškriepiteľným faktom, doloženým klinickými príkladmi, že rozumový a citový vývin ľudského jedinca nemôže prebiehať bez jeho kontaktu s okolím. Bez sociálnej interakcie si ľudské mláďa nedokáže osvojiť reč, ktorá je jedným z hlavných identifikačných znakov človeka rozumného. Z pohľadu interakcionizmu treba človeka chápať najmä ako „produkt interakcie v spoločenstve, nie ako zdroj, ktorý túto spoločnosť utvára“²⁹. Komunikácia je teda, zdá sa, jednou zo základných potrieb človeka ako vyvíjajúcej sa bio-psycho-sociálno-duchovnej jednotky (i nástrojom ich uspokojovania)³⁰.

So zhusťovaním a navrstvovaním spoločenských vzťahov a štruktúr sa však človek stáva zloženinou čoraz väčšieho počtu konštitučných prvkov, ktoré ovplyvňujú jeho mapu sveta, výber komunikačných prostriedkov a jeho konanie. V dôsledku racionalizácie spoločnosti vzrastá potreba kategorizácie, schém a modelov, ktoré by mu poskytli skratkovitý, zjednodušený kľúč k jednotlivcom a skupinám, s ktorými prichádza do styku. Zhustenie spoločenskej siete zároveň znamená zvýšenú frekvenciu heterogénnych interakcií s inými mnohohrstvovými sociálnymi jednotkami; harmonizácia s nimi vyžaduje kompatibilitu na čoraz väčšom počte úrovni, ktorý je tým vyšší, čím bližší je ich vzájomný vzťah. V krátkom okamihu osobného kontaktu musí človek rozumný prijať, spracovať a interpretovať obrovské množstvo informácií. Táto heterogenizácia kontaktov dodáva nesmiernu hybnú silu konštitučným prvkom identity, ktorých počet a charakter je dynamický a prebieha nielen na úrovni jednotlivcov, ale aj spoločenských celkov.

Jedna zo základných téz neurolingvistického programovania³¹ tvrdí, že komunikácia má taký význam, akú odpoveď na ňu dostáva vysielateľ správy, nezávisle od jeho pôvodného úmyslu. (Veľká časť – ak nie väčšina – neúspešnej komunikácie je spôsobená mylným presvedčením vysielateľa o tom, akú správu vyslal).

V komunikácii treba rozlišovať medzi primárnou správou, ktorá sa vysielá, a sekundárnou,

for.euke.sk/zbornik2007/pdf/kasparova_skapa.pdf; Kol: Culture Matters. The Peace Corps Cross-Cultural Workbook. Washington DC: Peace Corps, 1996, s. 31.

²⁹ Podľa V. Drozdu (Medzi interakciou a mlčaním. Bratislava: Iris, 1996, s. 13) H. G. Mead udeľuje jednotlivcovi atribút procesualnosti o. i. tým, že oddeľuje „I“ – subjektové Ja – ako reakciu na „me“ – objektové Ja, ktoré vzniká ako výsledok postojov iných; je to tá časť, ktorú si „I“ uvedomuje a na základe ktorej sa samé utvára. „I“ sa prejavuje v konaní, no môžeme ho hodnotiť až „post factum“ – ako „me“.

³⁰ Citát z rozlúčkového listu samovraha: „...Možno by som to nebol urobil, keby sa našiel aspoň jeden človek, ktorý by ma vypočul.“

³¹ Disciplína, ktorá sa zaoberá „štruktúrou subjektívnej skúsenosti človeka, tým, ako organizujeme to, čo počujeme, cítime a vidíme, a tým, ako filtrujeme a upravujeme vonkajší svet prostredníctvom svojich zmyslov“ – O'Connor, J., Seymour, J.: *Introducing Neuro-Linguistic Programming*, Mandala: 1989, s. 23). Jej praktickým cieľom je naučiť jednotlivca harmonicky komunikovať s partnerom, skupinou, i so sebou samým.

ktorá ponúka kľúč k interpretácii primárnej správy – metakomunikáciou. Príjemca správy porovnáva verbálne a neverbálne zložky s denotačným tvrdením. Ak sú všetky zložky zhodné, komunikácia by mala byť úspešná. Ak je sekundárna správa v rozpore s primárnou, príjemca správy sa musí rozhodnúť, ktorá je pravdivá - a spravidla sa podvedome rozhoduje na základe neverbálnej zložky; ide tu vlastne o sebazáchovný mechanizmus; opakujúca sa rovnaká intenzita nekongruentných signálov totiž môže v psychicky labilných jedincoch vyvolať trvalé mentálne poškodenie. Aj tento fakt je dôkazom dôležitosti osobnej a kolektívnej integrity z hľadiska zdravia jednotlivca i spoločnosti.

R. King sformuloval štyri mýty o komunikácii, na základe ktorých konáme ako jednotlivci i ako skupiny:

1. Komunikácia je vždy prospešná. Vychádza z presvedčenia, že nakoľko nedostatok komunikácie spôsobuje problémy, čím viac komunikujeme, tým väčšia je pravdepodobnosť ich odstránenia. No v skutočnosti, ak komunikácia naďalej pokračuje v takom duchu, aký konflikt vyvolal, napätie sa bude iba stupňovať. Pojem „komunikácia“ sa tu zamieňa s pojmom „efektívna komunikácia“.
2. Zvýšená komunikácia nevyhnutne vedie k zmierneniu konfliktu. Je logickým vyústením prvého mýtu: ak je komunikácia vždy prospešná, čím viac komunikujeme, tým viac sa konflikt redukuje. Kľúčom k vyriešeniu konfliktu však nie je kvantita komunikácie, ale zmena jej obsahu i formy.
3. Komunikačné schopnosti sú vrodené. Tento mýtus stavia však účastníka komunikácie do pasívnej úlohy a privádza ho k presvedčeniu, že komunikovať sa nedá, resp. netreba naučiť.
4. Komunikujeme len to, čo si myslíme, že komunikujeme a len vtedy, keď si myslíme, že komunikujeme. Väčšinou si nevedomujeme, že okrem verbálnych správ naše telo vysiela správy, ktoré môžu potvrdzovať, ale aj vyvracať obsah slovnej správy a ktoré reagujú – spontánnejšie a preto úprimnejšie – na vedomé i nevedomé správy vysielané druhým komunikantom. Jedným zo základných postulátov neurolingvistického programovania je myšlienka, že nemôžeme nekomunikovať – komunikujeme i keď mlčíme, alebo keď vedome popierame každý kontakt s druhou osobou. Komunikujeme aj neprítomnosťou pohybu či inej výraznejšej reakcie – komunikáciou teda nie je len naša aktivita, ale aj naša „pasivita“. Ďalšou implikáciou tohto mýtu je predstava, že pri komunikácii dochádza k prenosu významov (myšlienok, pocitov či úmyslov); v skutočnosti však dochádza *iba* k prenosu správ, ktoré reprezentujú (presnejšie či menej presne) tieto myšlienky.

Pri súčasnej heterogenizácii ľudskej spoločnosti – v dôsledku uvedených faktorov, individualizácie, racionalizácie i v dôsledku zvýšenej mobility – navyše vstupujú do hry spomínané kultúrne faktory, ktoré celý komunikačný akt, už i tak dosť zložitý, ešte viac komplikujú.

Zdá sa teda, že kľúčom k zmierneniu čoraz častejších komunikačných zlyhaní a ich následkov sa stáva ovládnutie, či zvládnutie a efektívne využitie (v najlepšom zmysle týchto slov) časopriestoru medzi podnetom a našou reakciou – onej zóny ticha, ktorá vytvára príležitosť eliminovať, či aspoň zredukovať emocionálno-kognitívny šum³², sprevádzajúci sociálny kon-

³² T. j. súhrnom rušivých faktorov brániacich správne prijatiu vyslanej správy: na jednej strane momentálnym a trvalým emocionálnym naladením, ktoré nesúvisí s komunikatívnou situáciou, emóciami vyvolanými prostredím, v ktorom sa komunikácia odohráva, emóciami vyvolanými prítomnosťou spoluúčastníka komunikácie – a na druhej strane stereotypizáciou, extrapoláciou, našim a spoluúčastníkovým dominantným vstupným kanálom, nepresnosťou formulácie, zovšeobecňovaním, rozdielmi v metakomunikačnej rovine atď.

takt, a z toho vyplývajúcu disonanciu, ako aj jej viac či menej trvalé účinky. (Mimochodom, narábanie s tichom a jeho interpretácia je zdrojom ďalších komunikačných zlyhaní.) Túto úlohu zdanlivo neriešiteľnú v osobnom kontakte čiastočne pomáha riešiť komunikačná technika, ktorá umožňuje človeku ľubovoľne narábať s časom medzi podnetom a reakciou, čo samo osebe predstavuje silný interpretačný nástroj pre oboch komunikantov (navyše, dáva na výber spomedzi niekoľkých kanálov a spôsobov) a zároveň redukuje nevyhnutnosť spoločenskej masky.

Anonymný charakter modernej podoby písomnej komunikácie, umožňujúci pisateľovi zatajiť toľko osobných údajov, koľko sám uzná za vhodné, je prejavom zvýšenej snahy minimalizovať náhodné, nekontrolovateľné informácie o sebe a ponechať si kľúč k interpretácii komunikácie, ktorý jeho autorovi v osobnom styku uniká, je však i odrazom vedomia potreby interpretačného kľúča a tušenia pravdepodobného komunikačného zlyhania (tým skôr, že anonymita môže byť obojstranná). Typickým sprievodným znakom tejto snahy je vznik emotikonov úmyselne poskytujúcich legendu k pocitom a postojom pisateľa k napísanému.

Podľa M. Argyla³³ slovný obsah tvorí len sedem percent z celkového objemu komunikácie. Sú to teda paralingvistické a extralingvistické zložky, ktoré pri komunikácii „tvárou v tvár“ upresňujú význam a obsahu komunikácie poskytujú fyzický a kultúrny kontext (redukcia kultúrneho kontextu v písomnom, najmä anonymnom kontakte cez internet však zároveň môže redukovať kultúrne stereotypy, ktoré sú súčasťou kognitívneho šumu). Slovo predstavuje symbol a na rozdiel od vzťahu medzi signálom a objektom, vzťah medzi ním a objektom nie je jednoznačný. (Piktogramy sú zväčša medzinárodne zrozumiteľné.) Slová sú len zastupujúce abstrakcie a čím je abstrakcia väčšia, tým je význam nejasnejší. Iný nástroj než slovo na sprostredkovanie zložitých symbolických obsahov (najmä v písomnom kontakte) však zatiaľ nemáme, takže práve pre jeho nedokonalosť (v dôsledku jeho abstrahujúcej dichotómii, ako aj iných „rizikových“ vlastností, ku ktorým sa v písomnej podobe pridáva aj trvácnosť) s ním treba narábať veľmi opatrne. O to dôležitejšie je v multikultúrnom prostredí poznať príslušné kultúrne obsahy, ktoré sa za slovami skrývajú, a zvedomiť si aj to, čo je komunikované mimoslovné.

V románe „Hra so sklenenými perlami“ Herman Hesse vytvoril výstižnú metaforu: obdobie, na ktoré táto metafora zrejme mieri – svoju súčasnosť (román vznikol v r. 1942) – nazval obdobím fejtonistov, keď slovná forma dosiahla takú eleganciu a všeobecné uznanie, že často zatienovala vecný obsah, či dokonca jeho nedostatok. Zdá sa, že táto metafora čím ďalej tým viac vystihuje charakter spoločnosti konca 20. a začiatku 21. storočia. Súčasný obdobia je obdobím, ktoré sa vo väčšine tzv. civilizovaného sveta vyznačuje vysokou gramotnosťou. Vedomosti a poznatky majú zväčša písomnú podobu; vzdelanie sa získava sprostredkované a čím ďalej tým viac sa do popredia dostáva abstraktný charakter jeho obsahu. A čoraz väčší dôraz sa kladie aj na písomné vyjadrovanie účastníkov vzdelávacieho procesu. („Slovné žonglérsstvo“ dnes živí nejedného profesionála).

V 40. rokoch Einstein vyhlásil, že v 20. storočí vybuchli tri veľké bomby: demografická, atómová a telekomunikačná. R. Ascott, jeden z teoretikov a priekopníkov digitálneho umenia, nazval túto telekomunikačnú bombu „druhou potopou – informačnou“. V súčasnosti prudko vzrastá počet dostupných údajov, najmä prístupnosť rôznych informácií. Vzniká problém výberu *kvalitných* informácií z nepreberného množstva.

P. Lévy ponúka dve „jednoduché riešenia“ populačnej explózie: buď násilné vyhladenie voj-

³³ Argyle, M.: The Psychology of Interpersonal Behaviour. Harmondsworth: Penguin Books Ltd., 1967.

nou, alebo oslavu ľudstva nadväzovaním vzťahov medzi príslušníkmi rozdielnych vekových skupín, pohlaví, národov, kultúr, nekonfliktné objavovanie rozdielov, ale aj spájanie vedomostí a schopností do tzv. kolektívnej inteligencie.³⁴ Treba však poznamenať, že rast kyberpriestoru neznamená automatický rozvoj tejto inteligencie. Jedným zo základných postulátov Manifestu technorealistickej je preto varovanie „Informácie nie sú vedomosti!“

Pochopenie úlohy spätnej väzby v komunikačnom akte, predtým chápanom lineárne, pod vplyvom kybernetiky a jeho predefinovanie ako dialógu pritiaхло do pozornosti postavu *ad-resáta*. A. Kaplan³⁵ uvádza dve modalities medziľudského vzťahu ako ich definoval Martin Buber: modalitu „ich-du“ a modalitu „ich-es“. Kým prvá predpokladá, že sa navzájom prijímame a uznávame vzájomnú autonómnosť, vo vzťahu „ich-es“ dehumanizujeme, depersonalizujeme. Tento pohľad sa zakladá na pomýlenej koncepcii, že máme výhradné právo na „pravdu“ a ignoruje skutočnosť, že naša mapa sveta je výsledkom niekoľkonásobného filtrovania a je len malým výsekom skutočnosti. K novému pohľadu na komunikáciu ako na *dialóg rovnocenných partnerov* prispela najmä interakcionistická koncepcia H. G. Meada. V 60. rokoch 20. storočia sa na dialóg začalo pozerat' ako na proces, ktorého výsledok nie je v rézii ani jedného z komunikujúcich, ani ich majetkom, ale *spoločným produktom*. K. Cissna a R. Anderson vyčleňujú niekoľko znakov skutočného dialógu; spomeňme aspoň tie najdôležitejšie z nášho pohľadu: bezprostrednosť prítomnosti (*immediacy of presence*) – prítomnosť „tu“ a „teraz“ – skutočný záujem a účasť, vytváranie komunikácie, ktorá nie je vopred naplánovaná, nacvičená; vznikajúce neočakávané následky (*emergent unanticipated consequences*); orientácia na spoluprácu (*collaboration orientation*); zraniteľnosť. Základom dialógu je predpoklad poctivosti, dôležité myšlienky sa zámerne neukrývajú³⁶. Z rešpektovania interakcionistického modelu komunikácie vyplýva, že samými sebou sa stávame až v interakcii s iným; nevieme, a ani nemôžeme vedieť, kým budeme, pretože to, čím a kým sme, vzniká až v konkrétnej komunikatívnej situácii.

V poslednom čase sa v súvislosti s prehodnocovaním úlohy komunikácie v živote jednotlivca a spoločnosti a úlohe človeka v nej do popredia dostáva otázka individualizmu. K. Cissna a R. Anderson sa domnievajú, že ak je pre človeka individualizmus najvyššou hodnotou a dobré preňho je len to, čo zvyšuje jeho cenu, nedokáže – a ani nie je ochotný – vážiť si druhého, teda *nie je schopný dialógu*.³⁷ Základným princípom dialógu je najprv počúvať a až potom hovoriť.

Ilúzia explicitnosti noriem a jej implikácie

Jednou z príčin potreby zaoberať sa vlastným vnútrom v poslednom čase, či už súkromne, alebo na verejnosti, teda v podobe akýchsi „verejných denníkov“, ktorých autormi sú „obyčajní ľudia“ (mimochodom, tento jav okrem iného rúca ďalšie tabu – po telesnej nahote je to nahota duševná), je – ak prehliadneme narcistické či exhibicionistické tendencie – hľadanie vlastnej identity

³⁴ Lévy, P.: Kyberkultura; zpráva pro Radu Evropy v rámci projektu „Nové technologie: Kulturní spolupráce a komunikace. Praha: Universita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2000.

³⁵ Kaplan, A.: The Life of Dialogue in: Anderson, R., Cissna, K., Arnett R. C. (eds.), The Reach of Dialogue: Confirmation, Voice and Community. New Jersey: Hampton Press, 1994.

³⁶ Cissna, K., Anderson, R.: Communication and the Ground of Dialogue in: Anderson, R., Cissna, K., Arnett, R.C. (eds.): The Reach of Dialogue: Confirmation, Voice and Community, New Jersey: Hampton Press, 1994.

³⁷ Ibid.

a problémy s jej nachádzaním, akási snaha o „pohľad zvonku“, a s tým spojená potreba ujasnenia si vlastnej myšlienkovvej platformy a začlenenía sa do rôznych zložitých spoločenských štruktúr, ktorých normy sú komplikované, špecifické a často iba implicitné. Neraz do nich vstupujeme ako nezasvätení nováčikovia, ktorí musia prejsť trnistou cestou pokusov a omylov, kým sa (veľakrát iba pomocou podmieneného prijatia vyžadovanej spoločenskej masky – či skôr mimikry v podobe súboru znakov spoločenskej príslušnosti) nezačlenia. Človek opäť bojuje o prežitie – tentoraz sa však zápas vedie v „ľudskej džungli“ (výraz evokujúci pocity strachu, nedôvery, nevraživosti, ohrozenia, odcudzenia, izolácie a nevyhnutnosť konkurencie a konfrontácie) podľa bojových pravidiel sociál-darwinizmu, ktorého zbrane sú tým nebezpečnejšie, čím sú menej viditeľné. Zdanlivo paradoxne, tieto pocity vznikajú v prostredí hmotného nadbytku, kde väčšinou nejde o bezprostredné fyzické ohrozenie existencie jednotlivca. „Civilizovaný človek musí stráviť pätnásť i viac rokov vo vzdelávacej inštitúcii, aby sa naučil prežiť v spoločnosti, ktorú sám vytvoril“³⁸.

Maurice R. Stein v knihe *The Eclipse of Community*³⁹ cituje článok Ruth Benediktovej „Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning“ (Spojitosti a nespojitosti v kultúrnom podmieňovaní), v ktorom autorka poukazuje na to, že počas nášho životného cyklu pri prechode z jednej fázy vývoja do druhej nám spoločnosť vnucuje ostro kontrastujúce úlohy súvisiace s našou mierou zodpovednosti, autority i našou sexualitou bez toho, aby sme prešli primeraným obradom zasvätenia – ten by nám pomohol preklenúť priepasť medzi jednotlivými výrazne odlišnými obdobiami, ukázal ich zmysel a opodstatnenosť a poskytol jednoznačné signály o vhodnosti či nevhodnosti nášho správania v jednotlivých obdobiach, čím by zabránil vzniku pocitu vlastnej hriešnosti alebo patologickosti. Spomínaná okolnosť, ako aj predĺženie obdobia vzdelávania a ekonomickej závislosti a spolu s tým čoraz zložitejší duševný vývin spôsobujú, že človek v reakcii na celkovú neľahkú vonkajšiu i vnútornú situáciu upadá do akejsi sociálnej neoténie⁴⁰ neúmerným predĺžením fázy detstva a dospievania, čo sa prejavuje nielen egocentrizmom typickým pre túto fázu formovania osobnosti a vzdorom, ktorý sa objavuje zakaždým, keď vyvíjajúci sa jednotlivec nanovo hľadá, objavuje a potvrdzuje svoju identitu; z detstva si prináša do dospelosti aj silnú, neúfichajúcu potrebu hry. Táto sa na jednej strane prejavuje hravosťou, ktorá je nevyhnutná pri tvorivej činnosti umelca či vedca a najmä v dnešnej prudko meniacej sa dobe je zárukou pružnosti myslenia a prispôsobovania sa rôznym novým živým a neživým skutočnostiam (hra v podobe experimentu a simulácie je mocným nástrojom poznania a často jediným spôsobom potvrdenia správnosti svojej teórie), na druhej strane však vyúsťuje do potreby hry ako systému existencie s jasne stanovenými pravidlami, ktorých ovládnutie umožňuje ľahkú výhru a je náplasťou na sociálnu, ekonomickú a emocionálnu neistotu. Viditeľná sociálna nezrelosť je na pozadí súčasnej biologickej akcelerácie ešte výraznejšia. Budúcnosť azda ukáže, či je táto neoténia fylogenetickým – ak aj nie regresom, tak aspoň – spomalením, a či ide len o ďalšie potvrdenie teórie evolúcie o tom, že prežívajú len mechanizmy, ktoré majú adaptívny charakter, a je teda opodstatnená. Požiadavka pružnosti a prispôsobivosti a predĺženie vývinu na celý životný cyklus je signálom, že spoločnosť v *praxi* prestáva uctievať stabilitu profesie, ale i partnerských a rodinných zväzkov, ako aj stabilitu identity (predĺženie obdobia vzdelávania, sociálna, geografická, ako aj akademická migrácia, neskorý vek uzatvárania manželstva a jeho

³⁸ Citát pochádza z filmu „Bohovia sa museli zbláznit“, ktorý je brilantnou anekdotou o konfrontácii dvoch kultúr – prírodnej a civilizovanej.

³⁹ Stein, M.R.: *The Eclipse of Community*. Princeton: Princeton University Press, 1972.

⁴⁰ 1) ustrnutie orgánu na nižšom vývojovom stupni 2) neúplné vyvinutie niektorých orgánov

krátke trvanie, voľné partnerské zväzky nelegalizované sobášom, tzv. „freetiming“ (dobrovoľné nenastúpenie do pracovného pomeru po ukončení školy či základnej vojenskej služby) a pod. Podľa Z. Baumana⁴¹ je jedným zo základných osobnostných vzorcov postmodernej spoločnosti postava tuláka. Kým na počiatku modernej epochy bol tulák vydedencom, odsúdeným na nútené práce či väzenie, pretože jeho bezcieľne putovanie narušovalo poriadok, v postmodernej dobe už nepredstavuje hrozbu a z okraja spoločnosti sa dostáva do hlavného prúdu života. Tulák žije „na zasatávke“, na ktorej sa dlho nezdrží. Nevie, kam ho cesta dovedie, no to ho príliš netrápi. Pohyb je preňho dôležitejší než cieľ. Jeho trasa vzniká za pochodu, celok sa prejaví až na konci cesty.

Ďalším vzorcom je podľa neho postava turistu. Ten dáva svoju neprináležitosť k miestnemu svetu okato najavo, čím naznačuje, že nie je zodpovedný za to, čo sa v tomto svete deje. Zároveň však od neho nesmie nikto očakávať, aby o sebe odhalil to, čo odhaliť nechce. Turista „požiera svet bez toho, aby bol zožratý svetom, prisvojuje si ho bez toho, aby bol ním prisvojený“⁴². (Posledné dva zo štyroch základných osobnostných vzorcov sú podľa neho postava hráča a postava „obsmfdača“ (flaneur).

Mnohé z identifikačných znakov osobností dnes podliehajú neustálej zmene, často sú výsledkom momentálnej pohnútky či okolností, ich budúca podoba je nepredvídateľná.

Podľa Stanislava Grofa, jedného z popredných predstaviteľov transpersonálnej psychológie, je základným hriechom dnešnej doby rigorózna predstava o „zdravej“ spoločnosti a patologizácia akejkoľvek odchýlky od prijatých noriem správania, ktorá je trestaná verejným odsúdením a vyčlenením „vinníka“ zo svojho streda;⁴³ tým je jednotlivec nútený uchýľovať sa k „profesionálnym naprávačom“ – psychológom a psychiatrom. (Zdá sa, že tu neplatí akási „prezumpcia zdravia“, analogická onej proklamovanej justičnej norme platnej v právnej spoločnosti – prezumpcie neviny.) Konšpiratívny charakter takéhoto riešenia ešte umocňuje pocit viny a bezvýznamnosti jednotlivca namiesto toho, aby sa spoločným rozoberaním problému v skupine (ako to bolo a ešte je v mnohých kultúrach prírodných národov) toto bremeno rozložilo na plecia viacerých členov komunity. Rozpótenosť spôsobená protichodnými tendenciami – prirodzenými potrebami a zároveň nevyhnutnosťou dodržiavať spoločenskú normu, ako aj dvojkoľajnosť výchovy v rodine, s ktorou si nevieme rady, často vedie k úniku do závislosti. (Našťastie, v spoločnosti už dochádza k viacerým pokusom o nápravu vznikajú nielen spolky anonymných alkoholikov a abstinujúcich toxikomanov; prebúda sa komunitný život, nie však už len na regionálnej báze, ale aj – či najmä – na základe spoločných záujmov či špecifik, k čomu výrazne prispievajú tzv. sociálne siete).

Iluzórna hodnota rýchlosti

Režisér Stephen Spielberg sa údajne vyjadril, že keby film Čelúste premietli dnešnému divákovi, nedočkávä a sklamané obecenstvo by odišlo z kina skôr, než by žralok stihol po prvýkrát zaútočiť. Diaľkový ovládač, pôvodne skonštruovaný na to, aby človek mohol z pohodlia svojej posteľe vypnúť, sa dnes zväčša využíva na bezmyšlienkovité časté prepínanie medzi nepreber-

⁴¹ Bauman, Z.: Úvahy o postmodernej dobe. Praha: SLON, 2002.

⁴² Ibid., s. 51.

⁴³ Grof, S. Dobrodružství sebeobjevování. Praha: Gemma 89, 1992; v neposlednom rade ide aj o dôsledok naočkovávania proxemických noriem individualistickej kultúry do kolektivistickéj kultúry – pozri vyššie v tomto príspevku.

ným množstvom kanálov a programov (v angličtine sa označuje termínom „grazing“ – od „graze“ – „pásť sa, popásat’ sa“, ale aj „škrabnúť“, „letmo zavadiť“) – ide teda len o akési povrchné paberkovanie, bez vzájomnej súvislosti jednotlivých krátkych videosekvencií. Človek zrejme aj tu potrebuje uveriť ilúzii, že uprostred mnohých zmien, nad ktorými nemá moc, sa aspoň na chvíľu stáva pánom situácie⁴⁴. Zrýchlenie sprevádza človeka počas celého civilizačného procesu, je vedľajším produktom tohto vývoja; prispieva k nemu azda každý objav či technické vylepšenie od kolesa a cestných komunikácií cez pásovú výrobu, zips, mikrovlnnú rúru až po komunikačnú techniku, kozmické rakety a superrýchle počítače. Rýchlosť a efektívnosť sú však základnými znakmi, požiadavkami a hodnotami najmä modernej a postmodernej doby, no zároveň aj ich prekliatím. Podľa McLuhana, v zrýchľujúcom sa svete sa objavuje potreba nielen navigovať, ale aj predvídať dôsledky a ich príčiny; „vo veku okamžitých rýchlostí (...) môže byť metóda ‚počkajme a uvidíme‘ osudná“⁴⁵. Zrýchľuje sa tempo rastu našich poznatkov; vzdelanie, nadobudnuté v škole, rýchlo zastaráva a vzniká potreba prehodnotiť celý vzdelávací systém, ktorý jestvoval prakticky v nezmenenej podobe niekoľko storočí. V posledných desaťročiach sa zaužíval pojem celoživotného vzdelávania – niektorí autori dokonca uprednostňujú termín celoživotné učenie sa, keďže sa „do centra procesu celoživotného osvojovania si poznatkov a zručností dostáva zodpovednosť samotného jednotlivca“⁴⁶.

Reakciou na toto všeobecné zrýchlenie, na frustráciu z márnosti svojej snahy zmocniť sa kľúča k pochopeniu a ovládnutiu zmien presahujúcich jednotlivca, pokusom vyrovnat’ sa so záplavou informácií a vystúpiť z komunikačného kolotoča neustálych telefonátov, faxov, či elektronických správ i vyjadrením potreby opäť zažiť čistotou „naivity“, údiv a úžas zoči-voči tajomstvu života a na chvíľu uniknúť nemilosrdnému životnému tempu, je obnova významu sviatkov. Je však aj náznakom toho, že náš ekonomický život, ktorý odkrajuje podstatnú časť z nášho času a energie svojím charakterom a miestom, na ktorom sa odohráva, nielenže zväčša neuspokojuje naše emocionálne a sociálne potreby, ale často je s nimi v rozpore.

Zrýchlenie sa premieta aj do jazyka, ktorý sa stáva telegrafickým, s rastúcim počtom vynechávok, skrátených slov, akronymov a logicko-syntaktických skratiek, ktoré sa spolu s obrazovými symbolmi čoraz častejšie využívajú najmä v neformálnom písomnom styku emailov a SMS správ; sú prejavom snahy o dosiahnutie takmer telepatickej rýchlosti myšlienkového prenosu a azda svedčia aj o zrýchlenom procese myslenia („mysel’ predbieha ruku“). Množiace sa typografické a pravopisné chyby v tlači a v literatúre zasa signalizujú zníženie úcty voči tlačnému a písanému slovu.

Rýchlosť ide ruka v ruke s fragmentárnosťou. (Už v tlačových médiách predošlých storočí sa v bizarnej kakofónii vedľa seba často ocitli napríklad reklama na kozmetiku a záber živej pohromy; filmová montáž túto fragmentárnosť ešte umocňuje.)

Na záver tejto kapitoly sa priam natíska parafráza výroku autorov už spomínanej učebnice neurologivistického programovania: *Snažime sa čo najrýchlejšie vyliezť po rebríku a vôbec sa nestaráme o to, či je opretý o správnu stenu.*

⁴⁴ Ako sme už spomínali na inom mieste, človeka dnešnej doby charakterizuje aj akási nenasýtnosť, ale aj nenasýtenosť (z hľadiska kvality podnetov) a presýtenosť (z hľadiska ich množstva) zmyslov. Pokiaľ ide o zrakovú depriváciu, je spôsobená sústavným nedobrovoľným vnímaním veľkých sklobetónových a asfaltových plôch vo veľkometách; tento jav vyplýva z fyziologických osobitostí zrakového orgánu a je jedným z dokázaných zdrojov depresii.

⁴⁵ McLuhan, E., Zingrone, F., s. 84.

⁴⁶ Projekt „Výchova k demokratickému občianstvu“. Štrasburg: Rada pre kultúrnu spoluprácu, 2000, s. 18.

Sploš'ovanie hierarchie a ilúzia autority

Pre modernú a najmä postmodernú dobu je charakteristická radikálna reštrukturalizácia spoločnosti: vertikálnu štruktúru tradičného hierarchického usporiadania nahrádza – aspoň do značnej miery – horizontálna štruktúra komúní, rovesníckych skupín a subkultúr.⁴⁷ Doba sa ustavične mení a autority rýchlo strácajú svoju moc⁴⁸ – najmä pod drobnohľadom kritickej mysle jednotlivca. Aj J. Thompson poukazuje na to, ako médiá prispievajú k ich pranierovateľnosti – vďaka médiám dnes môžeme sledovať nielen ich politické rozhodnutia, ale aj nahliadnuť do ich súkromia a byť dokonca svedkami ich škandálov⁴⁹. Zároveň s touto „horizontalizáciou“, či paralelizáciou a pluralizáciou a uvoľňovaním vertikálnych štruktúr nastáva proces individualizácie a divergencie. Strata dôvery v autority (rodičov, vedúcich pracovníkov, vedcov, politikov, náboženských inštitúcií) a v ich posvätnosť však so sebou nesie povinnosť zodpovednosti za svoje rozhodnutia a voľby spomedzi viacerých možností, ktorých počet bezútešne narastá, ale i potrebu novej, inej začlenenosti podľa vlastného kľúča. Na tomto mieste treba poznamenať, že človek ako bytosť prírodná, sociálna i duchovná – zd'aleka nielen v prísne konfesijnom zmysle⁵⁰ – je vždy súčasťou vyššieho či väčšieho celku a je previazaná s inými bytosťami. Podľa nášho názoru, strata či zrieknutie sa svojho miesta vo vertikálnej štruktúre, ktorá zahŕňa duchovno-etický princíp s rozmerom úcty a ideálu, vzoru, či cieľa musí byť aspoň čiastočne nahradená jeho začlenením do horizontálnej štruktúry, obsahujúcej sociálno-biologický princíp s rozmerom identifikácie a spolupatričnosti. Situácia na západe a v súčasnosti už i u nás ukazuje, že vylúčenie zo štruktúry prvého typu a súčasne aj zo štruktúry druhého typu, ako aj strata väzby so svetom prírody, ktorý v sebe zahŕňa oba spomenuté princípy, vedie k stagnácii v dôsledku nemožnosti tvoriť a rozvíjať vlastnú identitu na pozadí iných, k izolácii, k strate zmyslu života a následným depresiám a samovraždám.

Ilúzia Maslowovej pyramídy a uspokojovania potrieb

Nie je náhoda, že práve v postindustriálnej spoločnosti, ktorej hlavným transformačným zdrojom sú informácie, hlavným strategickým zdrojom vedomosti a hlavnou „architektúrou“ „hra medzi jednotlivcami a skupinami“ (pozri schému nižšie), sa začína prehodnocovať hierarchia ľudských potrieb, ktorú Abraham Maslow sformuloval pred vyše polstoročím.

Podľa jeho všeobecne využívannej hierarchickej schémy, ktorá bola po prvýkrát uverejnená v r. 1943, aby mohlo dôjsť k uspokojeniu vyšších, duchovných potrieb – potrieb rastu (growth

⁴⁷ Pravdaže, ako všetky spomínané zmeny, aj proces individualizácie ako spoločenský jav možno vypozerovať oveľa skôr (reflektovaný je nielen v literárnych dielach 16. storočia, ale už aj skôr).

⁴⁸ Máme tu na mysli skôr moc ideologickú než ekonomickú; v predošlom type spoločnosti bolo napr. nemysliteľné verejne parodovať hlavu štátu.

⁴⁹ Thompson, J. B. M: *Médiá a modernita*. Praha: Univerzita Karlova 2004.

⁵⁰ Pod duchovným rozmerom človeka možno chápať – v závislosti od jeho názorovej platformy – vnútorný ideál, vyšší cieľ, hľadanie a napĺňanie zmyslu života, uspokojovanie transhumánnych a transpersonálnych potrieb, či vedomie prítomnosti najvyššej duchovnej bytosti – Boha a komunikáciu s ňou. Uznávanie duchovného rozmeru človeka, jeho potreba sebaaktualizácie, hľadania zmyslu života a čohosi, čo presahuje individuálnu existenciu jednotlivca a jeho vedomie – bez ohľadu na proklamovaný postoj jednotlivca – našlo (či opätovne nachádza) odraz i v dnešnej sekularizovanej spoločnosti a vyústilo do vzniku nových psychologických smerov ako humanistická, existenciálna a transpersonálna psychológia.

The Postindustrial Society: A Comparative Scheme

	Preindustrial	Industrial	Postindustrial
Mode of Production	Extractive	Fabrication	Processing: Recycling
Economic sector	<u>Primary</u> Agriculture Mining Fishing Timber Oil and gas	<u>Secondary</u> Goods-producing Manufacturing Durables Nondurables Heavy construction	<u>Services</u> <u>Tertiary</u> <u>Quarternary</u> Transportation Trade, Utilities Finance/Insurance <u>Quinary</u> Real Estate Health, Education Research, Government Recreation
Transforming resource	Natural Power Wind, Water, Draft Animal, Human Muscle	Created energy Electricity-Oil, Gas, Coal, Nuclear power	Information Computer and data-transmission systems
Strategic resource	Raw materials	Financial capital	Knowledge
Technology	Craft	Machine Technology	Intellectual technology
Skill base	Artisan, Manual worker, Farmer	Engineer, Semiskilled worker	Scientist, Technical and professional occupations
Methodology	Commonsense, Trial and error experience	Empiricism, Experimentation	Abstract theory, Models, Simulations, Decision Theory, System Analysis
Time perspective	Orientation to the past	Ad hoc adaptiveness, experimentation	Future Orientation: Forecasting and Planning
Design	Game against nature	Game against fabricated future	Game between persons
Axial principle	Traditionalism	Economic growth	Codification of theoretical knowledge

Daniel Bell

http://www.eco.osakafu.u.ac.jp/~morisaku_MISex2.htm

needs), musia sa najprv uspokojiť nižšie, fyzické potreby, vyplývajúce z nedostatku (deficiency needs). Hoci sám Maslow priznával, že na to, aby bola potreba uspokojená, nemusí dôjsť k jej úplnému nasýteniu, hoci poznamenáva, že pre niektorých ľudí môžu byť vyššie potreby (potreba seberealizácie) dôležitejšie než fyzické potreby (i keď len dočasne), hoci si sám uvedomoval, že nie všetky osobnosti, ktoré skúmal, zodpovedali tomuto vzorcu, hoci v 60. rokoch vyslovil počudovanie nad tým, že sa za uplynulých dvadsať rokov nikto nepokúsil v praxi overiť alebo napadnúť túto schému, pridžžali sa jej v širokom meradle teoretici i praktici, opomínajúc „výnimky“, vyslovené samotným autorom. Pohyb týmto smerom nastal až v posledných rokoch. Nancy Ashley vo svojom článku⁵¹ píše, že nižšie potreby je potrebné uspokojovať *súčasne*

⁵¹ Ashley, N.: Beyond Maslow: Asset Building with People Whose Basic Needs Are Not Met or Who Are in Crisis – <http://www.heliotropeseattle.com/Heliogram3-1.pdf>

s vyššími potrebami. Pre ľudí bez prístrešia a ľudí v krízových situáciách je orientácia na osobnostné „aktíva“ (assets) či silné stránky (strengths) a načrtnutie perspektívy oveľa dôležitejšie než nasýtenie základných potrieb. Aj keď nesmieme zabúdať, že je rozdiel medzi existenčnou neistotou vo vyspelej krajine a v rozvojovej krajine, z perspektívneho hľadiska nestačí uspokojiť akútnu potrebu jednotlivca či skupiny, ale *treba zároveň ponúknuť aj riešenia v podobe možných východísk*. Základnou úlohou sociálnej práce podľa D. Seelbyho je odhaliť tento ľudský potenciál (zvedomiť vertikálnu štruktúru – pozn. aut.) a umožniť mu, aby sa realizoval prostredníctvom komunity (teda začlenil sa do horizontálnej štruktúry – E. K.). Na problém „duševnej biedy“ poukázala aj Matka Tereza, podľa ktorej bieda existuje v každej krajine, no v každej krajine má iný ráz. Hoci obyvatelia bohatých krajín nepoznajú fyzický hlad tak, ako v Indii či Afrike, suzuje ich citový hlad. Nazdáva sa, že je oveľa ľahšie ponúknuť hladnému miskú ryže, než odstrániť pocit osamelosti a opustenosti, ktorému čelí ne jeden majetný človek. S. Schachter a J. Singer experimentálne potvrdili, že v situácii ohrozenia sa potreba osobnej blízkosti a komunikácie dramaticky zvyšuje⁵². Skúsenosti z lekárskej praxe ukazujú, že pomocou empatie môže lekár rozoznať suicidálne sklony, ale i túžbu, aby ho niekto ochránil pred týmto nutkaním, a vhodným psychologickým vedením môže suicidálne tendencie pacienta oddialiť a sprostredkovať mu nový pohľad na svoju situáciu⁵³. Pochopenie súvislosti medzi emocionálnymi problémami (ktoré sú v absolútnej väčšine spôsobené problémami v komunikácii s okolím) a fyzickým zdravím si vynútilo vznik nového lekárskeho odboru – psychosomatickej medicíny.

Dnešnú „civilizovanú“ spoločnosť charakterizuje orientácia na konzumenta – konzumenta vzdelania, kultúry i materiálnych produktov. Tá však predpokladá (v ideálnom prípade) uvedomelý prístup k vlastným potrebám a hodnotám a nevyhnutnosť sebareflexie.

Ekonomické podmienky a technické možnosti, ktoré vytvorili kategóriu voľného času, umožňujú ľuďom tráviť tento čas v súlade so svojimi potrebami. Navyše, mnohé inštitúcie dovoľujú svojim zamestnancom voľnejšie narábať aj so svojím pracovným časom. Možnosť pracovať z domu, rozšírená vznikom počítačovej siete, spôsobila, že (fyzická) sociálna mobilita – jeden zo základných znakov i konštitučných prvkov industriálnej spoločnosti, ktorá podkopala a rozvrátila predošlý sociálny systém – sa v postindustriálnej spoločnosti postupne nahrádza virtuálnou mobilitou (najmä horizontálnou), t. j. možnosťou pracovať a meniť zamestnanie bez toho, aby človek musel opustiť svoje pôvodné prostredie.

Zároveň so stupňujúcimi sa nárokmi na vlastný spôsob života a so zvyšujúcimi sa fyzickým a „funkčným“ preľudnením sa stupňujú aj nároky na osobný priestor, pričom čím vyššia je vzdelanostná úroveň jednotlivca, tým väčší je jeho nárok na tento osobný priestor, tým viac pôsobí „odstredivá sila“. Navyše, je našou ľudskou prirodzenosťou, že sa snažíme unikáť takým podnetom, ktoré by mohli narušiť našu vnútornú rovnováhu. Túžba po stabilite vyúsťuje do snahy voliť si také podnety, ktoré potvrdzujú a posilňujú naše predstavy o sebe a o svete⁵⁴.

Vzrastajúci počet rozvodov a dobrovoľne osamelých, zvyšujúci sa vek vstupu do manželstva (ďalší príklad sociálnej neoténie?) a znižujúci sa počet detí v rodine, ako aj čoraz väčšie množstvo času, ktorý človek trávi v interiéri, najmä pred televíznou obrazovkou či obrazovkou počítača, svedčí o tom, že civilizovaná spoločnosť smeruje k *bezkontaktnosti*, a to nielen mimo

⁵² Schachter, S., Singer, J.: Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State. In: Psychological review, 39/1962, s. 379 – 399.

⁵³ Buda, B.: Empatia. Nové Zámky: PSYCHOPROF, 1994.

⁵⁴ Berne, E.: Jak si lidé hrají. Liberec: Nakladatelství Dialog, 1992.

rámca rodiny a rodu, čo je prirodzené azda pre každý biologický druh, ale aj v *jeho vnútri*. Dochádza akoby k redukcii nižších poznávacích procesov a zmysly postupne prestávajú byť vstupnou bránou poznania a emocionálnych zážitkov a stávajú sa čoraz viac predmetom experimentu, rozumovej analýzy a nástrojom vlastného, súkromného pôžitku. Aj v dôsledku prevahy vizuálnych podnetov v súčasnej modernej spoločnosti sa mení naša proxemika – oko si vyžaduje odstup fyzický i mentálny.

Zladenie osobitostí dvoch či viacerých jednotlivcov vo vyšší celok je, zdá sa, čoraz náročnejšie.

Potreba ochrany vlastného teritória, introspekcia, ale aj rôzne formy úniku vyplývajú nielen z celkového zrýchlenia, informačnej explózie a prudkého nárastu možností voľby, ktoré sa ponúkajú jednotlivcovi, ale sú aj kompenzančným mechanizmom, reakciou na stratu zakorenenosti a ukotvenosti v dôsledku procesu mobility a v súvislosti s tým zo straty možnosti budovať svoju identitu v stabilnom prostredí rodinných a rodových zväzkov, poskytujúcich perspektívu a orientačné body i prostredníctvom obradu zasvätenia⁵⁵. Anonymita jednotlivca v pohyblivom dave, letný, povrchný a citovo odťažitý kontakt s inými sociálnymi jednotkami, ako aj neurčitost' ich identity núti jednotlivca uprostred záplavy rôznych možností voľby čoraz častejšie sa zamýšľať nad svojou vlastnou identitou, jej podstatou, miestom a smerovaním.

Ilúzia identity a rodiny a hra so sebou samým

Jednou z kľúčových otázok namierených do budúcnosti je otázka, nakoľko je súčasný človek ešte stále biologicky podmieneným druhom a nakoľko má myslenie a reč, schopnosť nielen vnímať, ale aj uvedomovať si, mentálne spracovávať a vedome ovplyvňovať svet a samého seba, potenciál posunúť tento druh na kvalitatívne inú úroveň nielen v porovnaní s inými biologickými druhmi, ale aj v porovnaní s jeho vlastnou dnešnou podobou.

Ak vezmeme do úvahy už spomínanú vzrastajúcu bezkontaktnosť civilizovaného sveta (svedčí o tom zvrátená interpretácia dotyku ako agresívneho aktu v dôsledku narušenia osobného priestoru, ktorého „vinník“ môže byť v USA súdne stíhaný⁵⁶ – ale aj prudký rozmach individualizovaných komunikačných nástrojov a prostriedkov informácie a zábavy (walkmany, diskmany, mobilné telefóny, počítače), meniaci sa model rodiny, v ktorej je prítomnosť oboch vlastných rodičov či vychovávateľov zastupujúcich obe pohlavia čoraz zriedkavejšia (v súčasnosti dieťa vyrastá nielen v *prirrodzenej rodine*, kde sa o dieťa starajú muž a žena, ktorí dieťa splodili, ale aj v *neúplnej rodine*, kde zodpovednosť za výchovu spočíva iba na jednom rodičovi, v *zmiešanej rodine*, v ktorej sú deti vychovávané nevlastnými, adpotívnymi, či homosexuálnymi rodičmi alebo pestúnmi, a v *inštitucionálnej rodine*, v ktorej sa skupiny dospelých starajú o skupiny detí⁵⁷), ak uvážime meniacu sa úlohu ľudských zmyslov, ktoré pomaly prestávajú plniť funkciu užitočného rozhrania medzi jednotlivcom a *reálnym* svetom (uprednostňovanie obrazovky počítača a televízo-

⁵⁵ Pozri tiež s. 21 a 22 v tomto príspevku.

⁵⁶ Podľa našich informácií implikácie vzrastajúceho nedostatku fyzického dotyku v ľudskej spoločnosti (začiatok konca nahej opice?) zatiaľ ešte nie sú dostatočne preskúmané, alebo s nimi verejnosť nie je dostatočne oboznámená. Pritom z lekárskej praxe je veľmi dobre známe, že dotyk zohráva najmä v časoch osobných kríz kľúčovú terapeutickú úlohu a je aj kľúčovým prvkom nevyhnutným pre zdravý vývin *každého* jednotlivca už od jeho narodenia.

⁵⁷ Satirová, V.: Kniha o rodině. Brno: Nakladatelství Svan, 1994.

ra pred prirodzeným prostredím), ako aj rozumový potenciál ľudskej bytosti, ktorý má tendenciu potláčať pud sebazáchovy, táto otázka prestáva byť iba akademickou špekuláciou. (Našťastie si sami môžeme oponovať tým, že v spoločnosti i jednotlivcovi ešte stále pôsobia aj samoregulačné a samoozdravujúce mechanizmy v podobe spomínaného návratu k sviatkom, prebúdajúceho sa komunitného života, ekologického hnutia a návratu k prírode. Verme, že je len otázkou času, kým pochopíme, že obrodný proces spočíva vo *vedomom* uprednostňovaní jednoduchosti, pôvodnosti a *vedomej* nenáročnosti na okolité prostredie – separovaný zber odpadu, výroba recyklovateľnej obalovej techniky, vznik tzv. etikomunit v rozvinutých krajinách a pod.)

Paralelizmus a pluralita, možnosť výberu, syntézy a kombinovania všetkého, čo ľudstvo doteraz vyprodukovalo – typické znaky postmodernej doby dnes nachádzajú odraz a uplatnenie nielen v súčasných kultúrnych produktoch, ktoré zasa odrážajú a spätne formujú estetické kritériá doby; sloboda voľby sa dotýka aj našej vlastnej identity – nielen jej materiálnej zložky (oblečenie, výzor, vlastníctvo), sociálnej zložky (naše roly v rozličných skupinách), duševnej zložky (súhrn psychických schopností a sklonov), kultúrno-etickej zložky (naše produkty, hodnoty a presvedčenia), ale dokonca aj našej biologickej zložky (naša anatomia a fyziológia). Tak, ako zmeny, prebiehajúce v jemnohmotnom svete myšlienok, vyžadujú väčšiu pružnosť a prispôsobivosť intelektu, podobne meniace sa fyzické prostredie (k čomu ľudstvo prispelo a prispieva zásadným spôsobom) núti človeka nespoliehať sa na pomalý proces evolúcie – ktorá navyše neponúka také možnosti, na aké si trúfa ľudský mozog – vzopriet sa jej a vlastným pričinením urýchliť svoju fyzickú premenu žetateľným smerom, ktorý je diktovaný najmä strachom z vlastnej pomiteľnosti. Zdá sa, že v spore o tom, či sa človek bude vyvíjať prevažne autoplasticky (t. j. cez anatomickú a funkčnú zmenu jednotlivých častí tela a zmyslov) - teda tak, ako prebiehala antropogéza od živočíšneho predchodcu človeka až po dnešný poddruh *homo sapiens sapiens*, alebo prevažne či výlučne aloplasticky (t. j. vynachádzaním nástrojov a prístrojov – „predĺžení“ ľudských končatín a zmyslov), čiže spôsobom, akým pokračoval ďalší vývoj, ľudský druh opäť prekvapil sám seba: vedecký pokrok – najmä interdisciplinárny charakter dnešnej vedy – umožnil človeku *vedome* a zámerné experimentovať s vlastnou anatóniou a fyziológiou v nevídanom rozsahu: umožnil mu nielen nahrádzať vlastné nefunkčné orgány transplantátmi a implantátmi, poskytujúc možnosti pre rozličné kombinácie biologického organizmu a stroja, či aspoň biologického organizmu a neživej hmoty, no dovoľuje mu celkom zmeniť svoj výzor. Vďaka súčasnej plastickej chirurgii je možné človeku transplantovať pokožku celej tváre, prakticky mu vymodelovať novú podobu. Vznik technických rozhraní, ktoré čím ďalej tým viac znižujú hranice medzi človekom a strojom, relativizuje našu predstavu o ustálenosti jedného i druhého typu štruktúry. Umelé oplodnenie spermiami anonymných darcov vytvára generáciu „medicínskych polosirôt“, ktoré vôbec nemajú možnosť zistiť totožnosť svojho otca, pretože ju nepozná ani ich vlastná matka, pričom tento akt sa opäť deje zámerné a premyslene. Umelé predlžovanie fertilného veku žien darcovskými vajíčkami a stúpajúci počet adopcií nastoľuje otázku (i keď tento proces predbežne neprebíha vo veľkom meradle) o význame rodičov ako nositeľov genetického materiálu a o význame *genetickej* identifikácie so svojimi vychovávateľmi. Hoci ako jednotlivci nemáme právo súdiť rozhodnutia iných, kým nepoznáme ich motívy ani hodnotové systémy, nemôžeme ani ignorovať pravdepodobnosť netušených implikácií, ktoré takéto rozhodnutia so sebou prinášajú. A hra s ohňom v podobe génových manipulácií je ešte len v začiatkoch... Zdá sa, že v bádavom správaní ľudského rodu čím ďalej tým viac prevláda neofília nad neofóbiou, a tak veda a technika v mnohých oblastiach na míle predbiehajú zdravý rozum, etiku

a morálku i pud sebazáchovy. Pre korunu všetkého tvorstva je, žiaľ, príznačné aj to, že takmer z akéhokoľvek vynálezu, ktorého vznik predchádzali ušľachtilé úmysly, sa takmer súčasne stáva zbraň namierená proti svojmu vynálezcovi.

Vráťme sa však k myšlienke experimentovania s vlastným telom a zmyslami. Tu sa vynára otázka čo je základom, konštantou nášho „ja“, ak aj taký konštitučný parameter ako pohlavie sa môže stať predmetom experimentu či záležitosťou chémie; akým spôsobom môže hoci len konfrontácia s inou tvárou v zrkadle než na akú sme boli zvyknutí zasaiahnuť jednotlivé aspekty nášho „ja“ – aspekt subjektu – „reflektujúce „ja“, aspekt objektu – naše vnímanie a predstavu o „ja“, a našu identitu? Vzťah človeka k sebe samému ako k *produktu* svojej činnosti je odrazom zmeneného vzťahu medzi subjektovou a objektovou zložkou svojho „ja“ v prospech možnosti väčšej disociácie. Táto zmenená väzba umožňuje vznik vlastníckych nárokov voči sebe samému, a zároveň i možnosť sa ich zrieknuť, či aspoň so sebou samým voľne narábať. (Vznik a rozvoj experimentálnych vedných disciplín, zameraných na človeka – vrátane génového inžinierstva – ako aj kognitívnych vied s istou pravdepodobnosťou naznačuje, akým smerom sa bude uberať stratégia ľudského jedinca vo vzťahu k sebe samému.)

Kľúčovým aspektom v procese definovania samého seba je aspekt identity, t. j. rozpoznanie hraníc medzi „ja“ a „ne-ja“ na biologickej, materiálnej, sociálnej, kultúrno-etickej a duchovnej úrovni. Čoraz zložitejšia stratifikácia nášho „ja“ spôsobuje, že proces sebadefinovania je čím ďalej tým náročnejší; je však zásadným pri našom rozhodovaní o tom, ktoré zložky tejto identity sme ochotní podrobiť experimentu, prípadne o ne aj prísť a najmä, ktoré sme ochotní obetovať v prospech vyššieho celku, či skôr zbaviť sa ich, ak dospejeme k pochopeniu, že sú iba dôsledkom nášho anachronického či atavistického lipnutia na historicky podmienených nálepkách, v konečnom dôsledku len dodávajúcich lesk nášmu individuálnemu či kolektívnemu egu a izolujúcich toto naše ego od ostatných obyvateľov nášho spoločného sveta – a ktoré z nich tvoria našu najvzácnejšiu hodnotu, predstavujúcu záruku našej jedinečnosti, náš cenný príspevok do pestrej kultúrnej mozaiky. V dôsledku tohto zložitého procesu vlastnej kryštalizácie sa v jeho počiatkoch štádiu zvyšuje naša citlivosť voči všetkému, čo je „cudzie“, ktoré vnímame ako zdroj možného ohrozenia, čo postupne prerastá (resp. malo by prerastať) do uvedomovania si cudzieho, či vlastne už len *iného*, ako organizmu s rovnakým právom na existenciu, až po pochopenie nevyhnutnosti jestvovania toho iného pre plnšiu realizáciu nás samých a nachádzanie spoločných črt, s ktorými sa identifikujeme napriek zdanlivej inakosti.

Kanadský filozof a politológ Charles Taylor vo svojej knihe *Etika autenticity* píše: „Muži a ženy (ako aj príslušníci rôznych rás, národov, národností, vierovyznaní – E. K.) sú si rovní nie preto, že sú rôzni, ale preto, že za rozdielmi medzi nimi existujú určité vlastnosti, spoločné či komplementárne, ktoré sú hodnotné. Sú bytosťami, ktoré sú schopné rozumne myslieť (...) a v dialógu sa navzájom uznávať. Ak si v otázke vzájomného uznania diferencie – teda uznania rovnosti hodnoty rôznych identít – máme porozumieť, vyžaduje si to, aby sme zdieľali viac než len vieru v tento princíp. Musíme zdieľať aj určité meradlá hodnoty, vo vzťahu ku ktorým sa identity javia ako rovné.“⁵⁸

Riešením azda základnej úlohy stojacej pred človekom ako tvorcom a predstaviteľom vlastnej kultúry je teda objavenie a zachovanie práve toho osobitého v duchu najlepších zásad kultúrneho relativizmu pri súčasnom spoločnom hľadaní etických univerzálií.

⁵⁸ Taylor, Ch.: *Etika autenticity*. Praha: Filosofia, FÚ ČSAV, 2001, s. 53.

Súčasný proces globalizácie je prvým, nevyhnutným krokom k pochopeniu, že svet predstavuje jeden obrovský organizmus, ktorého každá bunka má svoju špecifickú úlohu a musí konať v súlade s inými bunkami, s ktorými tvorí orgány a tkanivá; každá autoimúnná reakcia vo vnútri organizmu a *endogénny* konflikt ohrozuje nielen jeho zdravie, ale priamo jeho existenciu.

Ilúzia unilinearity vývoja

V súlade s technokratickým presvedčením o tom, že vývoj spoločnosti a jednotlivca prebieha unilineárne, panuje názor, že vývoj kultúrnych produktov a hodnôt, ako aj biologický vývoj smeruje od jednoduchších foriem k zložitejším, ktoré prekonávajú tie predošlé. Takýto obmedzený pohľad, ignorujúci prejavy cyklickosti a multilinearity, je vo svojej jednostrannosti dosť zavádzajúci.

Podľa hypotézy Paula McLeana (ktorú prijímajú viacerí neurológovia a najmä sociológovia) sa náš mozog skladá z troch evolučných vrstiev, z ktorých každá riadi istý okruh funkcií. Veľmi zjednodušene by sme ich mohli označiť ako:

1. „centrum sebaobranu, obrany vlastného teritória a známych vzorcov správania, teda stereotypov“ (tzv. mozog plazov),
2. „centrum emócií a vytvárania citových väzieb“ („mozog paleocicavcov“),
3. „centrum reči a vyšších mentálnych schopností“ („mozog vyšších cicavcov“). V rozpore s predošlými predstavami o fungovaní mozgu McLean tvrdí, že naše konanie a postoje neriadi len jeho evolučne najmladšia a najvyspelejšia vrstva, neocortex, ktorý ovláda vyššie mentálne funkcie, ale túto funkciu veľmi často preberajú jeho evolučne staršie vrstvy. Neuropsychológ M. Gazzaniga je dokonca presvedčený, že všetky spomínané vrstvy či moduly fungujú paralelne.⁵⁹ Táto teória má opäť množstvo implikácií...

Za všetky príklady toho, že ľudská spoločnosť ako súčasť prírodného systému nielen z očividného biologického, ale aj z kultúrneho hľadiska podlieha cyklickosti, spomeňme vynález, ktorý v transformácii dnešnej spoločnosti zohral a stále zohráva kľúčovú úlohu – počítač. Hoci história moderných počítačov sa datuje od roku 1936, ambície zostrojiť počítačový stroj sa v histórii ľudstva hmatateľne prejavili niekoľkokrát; odbornú i laickú verejnosť až šokoval archeologický objav mechanického počítača, ktorý bol pravdepodobne zostrojený v rokoch 150-100 pred našim letopočtom a bol určený na astronomické výpočty. Aj keď od jeho objavenia na dne mora uplynulo vyše sto rokov, jeho zložitosť a dokonalosť dokázali vedci a technici naplno pochopiť až v poslednom desaťročí.⁶⁰ Vzdelaný čitateľ určite nájde množstvo príkladov z oblasti iných vedných odborov, umenia či kultúrnych zvyklostí.

Dôkazom prevahy unilineárnej, technokratickej perspektívy (a zároveň platnosti Innisových teórií o implikáciách prevahy médií premostujúcich priestor) v súčasnej západnej spoločnosti je kult mladosti a tabuizácia chorôb, a najmä starnutia a smrti; tieto sú vnímané ako prejavy nedokonalosti, ktorá sa vymyká z rámca optimistických predstáv o lepšej a dokonalejšej budúcnosti; sú teda akýmsi krokom späť. Vnímanie ľudského života ako súčasť prírodného cyklu, v ktorom starnutie a smrť sú procesom opačným k narodeniu a rastu, dávajú priestor tanatopsychoterapii,

⁵⁹ Combs, A.: *The Radiance of Being*. Minnesota: Paragon House, 1996, s. 40 – 43.

⁶⁰ <http://www.antikythera-mechanism.gr>

ktorá pomáha človeku nachádzať zmysel aj vo vlastnom fyzickom zániku a vnímať ho nie ako zlyhanie či krivdu, ale ako prirodzenú, ba dokonca hodnotnú súčasť svojej existencie. Stanislav Grof píše, že „odborníci na duševné zdravie (...) ešte stále nie sú v silách pomôcť tým, ktorí čelia „najhlbšej zo všetkých kríz“, zasaahujúcej všetky stránky existencie. Starí ľudia a tí, čo sú označení za „nevyliciteľne chorých“, sú vnímaní ako spoločenské a ekonomické bremeno; a tak sú kategórie pomínuteľnosti a smrteľnosti v súčasnej spoločnosti zväčša „kolektívne popierané“.⁶¹ Takýto postoj však deformuje náš pohľad nielen na spoločnosť, ale aj na celý náš život.

Záver

Uprostred dnešného sveta, ktorý sa pre jednotlivca stáva i napriek rastúcemu množstvu poznatkov čoraz väčšou hádankou a ktorý sa scvrkol na kľbko zmietané vlnami terorizmu a ekologických katastrof a ktorý azda po prvýkrát v histórii musí vedome čeliť reálnej hrozbe svojho zániku vlastnou rukou či už rýchlou smrťou jadrovým útokom, alebo pomalým vymieraním „vďaka“ vlastnej ľahkomyselnosti a bezohľadným aktivitám zameraným na bezprostredný zisk a uspokojenie nekontrolovaného bádavého pudu, ignorujúcim záujem celku a širšie súvislosti, uprostred týchto pošmúrnych vízií, keď si človek naplno uvedomuje krehkosť svojej existencie, vzniká nové médium, ktoré sa môže stať únikovým východom pre jednotlivca do vnútorného sveta predstáv a experimentovania s vlastnou myslou, či prostriedkom na vyjadrenie svojich myšlienok a pocitov, ale aj účinným nástrojom na celosvetovú spoluprácu a hľadanie globálnych riešení. Napokon, práve tento nástroj nám umožňuje cvičiť sa v antropologickom pohľade na svoju vlastnú kultúru. V knihe *Globálna výchova* jej autor G. Pike, citujúc N. Postmana a Ch. Weingartnera, povzbudzuje školy, aby tento užitočný intelektuálny nástroj rozvíjala už vo svojich žiakoch; ambíciou učiteľov by malo byť – v rámci predmetu medzikultúrna výchova či aspoň pri uplatnení takejto perspektívy na iných predmetoch – naučiť žiakov vystúpiť z rámca vlastných kultúrnych stereotypov a uvedomiť si ich obmedzenosť; takáto „emotívna facka“⁶² môže byť silnou transformačnou skúsenosťou a prvým krokom k získaniu schopnosti viesť skutočný dialóg nielen na individuálnej, ale aj na kolektívnej úrovni.

⁶¹ Grof, S.: *Lidské vědomí a tajemství smrti*. Praha: Argo, 2009, s. 26 – 27.

⁶² Pike, G.: *Globální výchova*. Praha: Grada, 1994, s. 60.